

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

Факультет філології, психології та педагогіки
Кафедра психології та педагогіки

Рекомендовано до захисту
«___» _____ 2024р.,
протокол № _____
Зав.кафедри _____
(підпис)

Кваліфікаційна робота

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ШКІЛЬНОГО
НАВЧАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
В УМОВАХ ВІЙНИ

Виконала: студентка II курсу, групи 601 ФП
денної форми навчання
спеціальності 053 «Психологія»
Константинова К.Б.

(прізвище та ініціали)

ОПП «Практична психологія»

Керівник: канд. психол. н. Хоменко Є.Г.

(науковий ступінь та/або вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент: _____

(науковий ступінь та/або вчене звання, прізвище, ініціали)

Захищено «___» _____ 202__ р.

кількість балів: _____

значення оцінки _____

Голова Екзаменаційної комісії _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Полтава – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ	6
1.1	Поняття шкільної адаптації у молодших школярів	6
1.2	Психологічна характеристика молодшого шкільного віку	14
1.3.	Основні проблеми адаптації в молодшому шкільному віці в умовах війни	19
Висновки до першого розділу		24
РОЗДІЛ 2	МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	26
2.1	Огляд і обґрунтування вибору методик	26
2.2	Методика Керна-Йерасека для визначення рівня функціональної готовності до навчання	28
2.3	Методика Н.І. Гуткіної «Будиночок» для виявлення рівня шкільної зрілості	32
2.4	Проективна методика «Дерево» для визначення емоційного стану	35
2.5	Проективна методика Н.Г. Лусканової «Що мені подобається в школі?» для визначення типу мотивації	37
Висновки до другого розділу		38
РОЗДІЛ 3	ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ В УМОВАХ	40
3.1	Організація емпіричного дослідження	40
3.2	Аналіз рівня функціональної готовності молодшого школяра до шкільного навчання	41
3.3	Дослідження рівня шкільної зрілості	44
3.4	Аналіз адаптації до шкільного навчання в умовах війни	52
Висновки до третього розділу		60
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ		62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		65
ДОДАТКИ		72

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Адаптація дітей до шкільного навчання є одним з найважливіших етапів у їхньому розвитку, оскільки визначає подальший успіх у навчанні, соціалізації та психологічному благополуччі. В умовах звичайного життя цей процес може бути складним і вимагати підтримки з боку педагогів та психологів. Однак, коли мова йде про дітей молодшого шкільного віку, які перебувають у зоні воєнних дій або стикаються з наслідками війни, ці труднощі значно посилюються. Війна, як глобальний стресовий фактор, створює додаткові труднощі в процесі адаптації, що вимагає окремого психологічного підходу до дітей. У зв'язку з цим дослідження психологічних особливостей адаптації дітей молодшого шкільного віку до шкільного навчання в умовах війни є надзвичайно актуальним. Діти, які переживають травматичні події, мають інші потреби в підтримці, як в навчальному процесі, так і в емоційно-психологічному аспекті. Це створює необхідність розробки нових методик і підходів до підтримки цих дітей у процесі адаптації до школи, а також виявлення психологічних факторів, які впливають на їхнє навчання та емоційний стан.

Теоретичні положення адаптації дітей до шкільного навчання, зокрема в умовах війни, відображені в працях таких дослідників, як Н. Г. Лусканова, Н. І. Гуткіна, М. Т. Керч-Йерасек, Т. Л. Миронова, А. К. Маркова, П. В. Лебедчук, І. І. Чеснокова, І. А. Зимова, Н. В. Кузьміна та ін. У сферу активного вивчення входить: дослідження процесу психологічної адаптації молодших школярів до навчання в умовах стресу (Н. І. Гуткіна, Н. Г. Лусканова); вплив емоційної та когнітивної готовності дітей на успішність адаптації (Т. Л. Миронова, А. К. Маркова, М. Т. Керч-Йерасек); соціальні аспекти адаптації дітей в умовах війни (П. В. Лебедчук, І. І. Чеснокова); роль підтримки з боку вчителів і батьків у процесі адаптації (І. А. Зимова, Н. В. Кузьміна); використання методів психологічної підтримки та розвитку стресостійкості у дітей (Н. І. Гуткіна, Н. Г. Лусканова, Т. Л. Миронова). Сучасним проблемам психологічної адаптації дітей

до шкільного навчання в умовах війни присвячені також дослідження багатьох інших учених, які підкреслюють важливість комплексного підходу до підтримки дітей в цей складний період.

Мета дослідження полягає у вивченні психологічних особливостей адаптації до шкільного навчання дітей молодшого шкільного віку в умовах війни.

Об'єктом дослідження є процес адаптації дітей молодшого шкільного віку до шкільного навчання.

Предметом дослідження є психологічні особливості адаптації до шкільного навчання молодшого школяра.

зокрема, вплив травматичних переживань, соціального середовища та підтримки з боку педагогів і психологів.

Завдання дослідження:

1. Дослідити психологічні особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до шкільного навчання в умовах війни;
2. Розкрити психологічні особливості молодших школярів в аспекті емоційних впливів, травматичних переживань пов'язаних із військовим станом;
3. Дослідити особливості адаптації молодших школярів, емоційного стану та типів мотивації до навчання;
4. Проаналізувати основні фактори успішної мотивації молодших школярів до шкільного навчання.

Гіпотеза дослідження: ми припускаємо, що діти, які переживають травматичні події війни, мають тенденцію до негативних емоційних станів мають більш виражені труднощі в процесі адаптації до шкільного навчання, що проявляється в емоційних і поведінкових порушеннях, а також у труднощах соціальної інтеграції.

Методи дослідження. Для теоретичного аналізу були використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння інформації. Для емпіричної

частини обрано опитувальники та проєктивні методики, серед яких: 1.Методика Керна-Йерасека для визначення рівня функціональної готовності до навчання; 2.Методика Н.І. Гуткіної «Будиночок» для виявлення рівня шкільної зрілості; 3.Проективна методика «Дерево» для визначення емоційного стану; 4.Проективна методика Н.Г. Лусканової «Що мені подобається в школі?» для визначення типу мотивації.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі специфічних психологічних особливостей адаптації дітей до школи в умовах війни та виявленні факторів, що значно впливають на цей процес. Крім того, розробка рекомендацій для педагогів та психологів, спрямованих на корекцію та підтримку адаптації дітей в умовах стресових ситуацій, є важливим кроком у підвищенні ефективності освіти в кризових умовах.

Практичне значення роботи полягає в можливості застосування отриманих результатів для розробки програм психологічної підтримки та адаптаційних заходів для дітей в умовах війни, що дозволить знизити негативний вплив стресу на їхнє навчання та розвиток.

Емпіричне дослідження проводилось автором впродовж жовтня-листопада 2024 року. Базою виступив Ліцей № 90 Печерського району м. Києва. Дослідженням було охоплено 69 учнів перших класів, 34 хлопця та 35 дівчат. Вік досліджуваних сягав 6 років.

Апробація. Результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження представлені на 76-й науковій конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 14 травня – 23 травня 2024 р.). Зміст роботи відображений в 1 публікації.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Зміст роботи викладений на 72 сторінках друкованого тексту, вміщує 7 таблиць та 11 рисунків. Список використаних джерел нараховує 60 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ

У даному розділі подано теоретичний аналіз явища адаптації до шкільного навчання. Проаналізовано провідні наукові праці психологів та педагогів вітчизняної та зарубіжної психологічної науки, висвітлено основні трактування даного феномену, сутність, різні підходи до визначення, а також індивідуальні особливості молодших школярів. Також окреслено основні аспекти адаптації молодших школярів у сучасних умовах, особливості їх мотивацій, висвітлені основні проблеми адаптації в молодшому шкільному віці в умовах війни.

1.1. Поняття шкільної адаптації у молодших школярів

Шкільна адаптація у молодших школярів є важливим етапом у розвитку дитини, що охоплює процес в якому діти пристосовуються до нових умов, а саме навчання, вимог школи, соціального середовища. Адаптація визначається як здатність дитини успішно інтегруватися в навчальний процес, справлятися з новими навчальними завданнями, налагоджувати стосунки з однокласниками та вчителями. [3, 7, 16]

Адаптація (лат. *adaptatio*, від *adapto* – пристосовую) –це процес зміни поведінки та психологічних процесів, що дозволяє людині адекватно реагувати на зміни у навколишньому середовищі для досягнення оптимального функціонування та збереження психічного благополуччя. [21]

Питанням адаптації займалися багато вчених, а саме Л. Березовська, Л. Божович, Е. Бохорський, Л. Венгер, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Леонтєв, О. Морозов, В. Мухіна, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Г. Сел'є, А. Фурман,

Г. Хомич, Л. Цеханська, Г. Чуткіна та інші. Вони вважали що це багатогранне поняття, яке відіграє важливу роль у формуванні особисті дитини. [26]

Наприклад в своїх дослідженнях В. І. Загвязинський акцентує свою увагу на емоційній адаптації дітей, вважаючи що саме емоційний комфорт є важливим аспектом для успішної адаптації дітей у шкільному середовищі.

Л.І. Божович розробила концепцію адаптації дітей до школи. Ця концепція ґрунтується на комплексному підході до аналізу психічних процесів та мотиваційної сфери дитини, що вступає у нову соціальну роль. Основними положеннями цієї концепції є :

1) Адаптація як психолого – соціальний процес. Л.І. Божович розглядала шкільну адаптацію як складний процес, який пов'язаний із переходом дитини до систематичного навчання. Цей процес включає в себе прийняття нової соціальної ролі – учень; освоєння нових правил та норм поведінки в навчальному середовищі; освоєння в колективі однолітків; встановлення та налагодження взаємин із педагогами.

2) Роль мотиваційної сфери. Велике значення Л.І. Божович надавала саме розвитку мотиваційної сфери, як важливому критерію успішної адаптації. Вона виділила два типи мотивів, які визначають готовність дитини до шкільного навчання. Перший мотив – пізнавальний. Включає в себе інтерес до отримання нових знань, зацікавленість та бажання вчитися. Другий мотив – соціальний. Це прагнення дитини до виконання нових соціальних ролей, отримання та виправдання очікувань дорослих.

3) Вікова криза 6-7 років. На думку вченої це є переломним моментом у розвитку дитини. Це пов'язано з перебудовою мотиваційної сфери, коли провідною діяльністю дитини перестає бути гра, і на це місце приходить навчання. Діти починають усвідомлювати значення своєї відповідальності перед дорослими, відбувається перехід від безпосередніх до опосередкованих форм

взаємодії з навколишнім середовищем, що пов'язано з розвитком абстрактного мислення

4) Емоційно – вольовий аспект адаптації. Божович звертала особливу увагу на важливості розвитку емоційно- вольової сфери. Згідно її твердженням у дітей які вміють контролювати свої емоції та проявляють старанність і наполегливість процес адаптації відбувається значно легше, швидше і менш травматично [35, 44]

Відомий педагог та психолог Л.С. Виготський пов'язував процес адаптації дитини із розвитком особистості. Він вважав, що існує дві зони розвитку – зона найближчого розвитку та зона актуального розвитку. Згідно цієї думки дитину можна навчити тільки тому до чого дитина готова. він звертав увагу на те що адаптація до школи є соціальним процесом, який відбувається через взаємодію дитини з однолітками та дорослими .Ця теорія є дуже важливою в розумінні адаптації дітей до шкільного навчання тому що саме школа є середовищем, яке стимулює зону найближчого розвитку. Також, Виготський звертав увагу на те що адаптація до школи є соціальним процесом, який відбувається через взаємодію дитини з однолітками та дорослими. [5]

Також важливим завданням адаптації є підтримка дорослих у навчальному процесі. Через це успішна адаптація дитини до шкільного навчання багато в чому ще залежить від відношення батьків та вчителів, їх допомоги в адаптації до нових умов навчання.

Відома українська дослідниця Л.Березовська розглядала адаптацію як цілісний, багатовимірний процес. Цей процес охоплює когнітивний, емоційний, соціальний та фізіологічний рівень. На когнітивному рівні показником є готовність дитини до навчання, її здатність до засвоєння матеріалу. Емоційний рівень відповідає за здатність дитини контролювати та справлятися зі своїми емоціями. Соціальний рівень включає в себе налагодження доброзичливих стосунків з вчителями та однокласниками. Фізіологічний рівень відповідає за

пристосування організму дитини до нових фізичних навантажень. Також дослідниця підкреслювала що адаптація молодших школярів також є специфічним процесом через вікові особливості. Важливим моментом є перехід від ігрової до навчальної діяльності, формування відповідальності за виконання завдань та потреба у соціальній підтримці у період входження у новий колектив. [2]

Також Л. Березовська виділила кілька типів адаптації :

- гармонійна адаптація. В дитини позитивне ставлення до навчання, у дитини з'являються друзі, доброзичливі стосунки з вчителем.
- напружена адаптація. Спостерігаються труднощі в емоційній сфері, але їх можна подолати за допомогою зовнішньої підтримки.
- дезадаптація. Дитина абсолютно не пристосована до нових умов, вона має знижений інтерес до навчання, немає друзів, проявляє стресові реакції. [3]

На думку Л.Березовської головними чинниками, які впливають на адаптацію є сімейне середовище, а саме ставлення батьків до школи, стиль виховання у сім'ї та підтримка батьків. Ще одним із чинників є шкільне середовище, а саме психологічний клімат у класі, стиль спілкування вчителя з учнями, встановлення довірливих відносин. Третім чинником є особистісні характеристики дитини – її рівень готовності до навчання, темперамент та емоційна стабільність.

Ще одним вченим який займався адаптацією молодших школярів один із провідних радянських психологів О.М. Леонт'єв. Він розглядав адаптацію через призму своєї теорії діяльності. Його підхід базується на взаємозв'язку між розвитком психіки діяльністю та соціальними умовами в яких перебуває дитина. Основними ідеями Леонт'єва стосовно адаптації є адаптація через включення у навчальну діяльність, включення у соціальну взаємодію, мотивація як центральний аспект адаптації та розвиток психічних функцій у процесі адаптації. За його теорією адаптація дитини пов'язана з переходом молодшого школяра до нового виду діяльності – навчальної. Саме цей перехід стає основним фактором

розвитку молодшого школяра. Він вважав, що включення дитини у навчальний процес відбувається саме через активне включення у навчальний процес та її мотивації до навчання. З цього виходить наступний аспект де мотивація є центральною. Вчений виділив два рівні мотивації дитини: [29, 32]

1) Безпосередня мотивація – інтерес до виконання конкретних дій(наприклад виконання завдань через зацікавленість у їхньому змісті)

2) Опосередкована мотивація – прагнення досягти результату(наприклад отримання хорошої оцінки або схвалення вчителя чи батьків)

Особливо, О.М. Леонт'єв підкреслював те що педагог повинен формувати внутрішню мотивацію до навчання, тому що зовнішні стимули такі як оцінка або похвала не завжди є стійкими. Також не менш важливим аспектом науковець вважав соціальну взаємодію дитини з педагогами та однолітками. У шкільному середовищі саме колективна навчальна діяльність дозволяє дитині інтегруватися у шкільний колектив. Також під час процесу адаптації відбувається розвиток психічних функцій. Адаптація до школи як вважав О.М. Леонт'єв «супроводжується перебудовою основних психічних функцій, таких як увага, пам'ять, мислення та мовлення». [51]

У класичній літературі виділяють чотири критерії успішної адаптації дитини. Першим показником є сформованість навчальної діяльності, коли дитина здатна робити навчальні завдання з дотриманням правил та вказівок педагога. Другий показник це розвинена довільність поведінки. Третім показником є позитивна соціальна взаємодія. Це вміння будувати та співпрацювати з однолітками та вчителями. Четвертим показником є відсутність високого рівня тривожності та емоційна стабільність у процесі адаптації до нових умов.

Для сучасної педагогіки концепція О.М. Леонт'єва є однією з фундаментальних в розумінні процесу адаптації молодших школярів. На основі розробок вченого активно створюються методики, які спрямовані на полегшення адаптаційного процесу.

Швейцарський психолог і засновник генетичної епістемології Жан Піаже, запропонував теорію когнітивного розвитку. Ця теорія базується на ідеї що процес адаптації є центральним механізмом розвитку дитини і складається з постійної взаємодії між дитиною та її середовищем. [43]

Психолог стверджував, що адаптація відбувається через два основні процеси. Перший процес – акомодация. Акомодация це процес перебудови або зміни існуючих схем мислення під впливом нових умов чи інформації. Другий процес – асиміляція. Асиміляція це включення нової інформації в уже сформовані схеми. Саме ці механізми дозволяють дитині залучати нові знання, норми поведінки та правила у свій пізнавальний досвід.

З цього виходить твердження Ж. Піаже що адаптація дитини залежить від когнітивного розвитку дитини. Молодші школярі перебувають на стадії конкретних операцій. Ця стадія є важливою для їх навчання, оскільки учні активно починають використовувати логіку для розв'язання завдань, але їх мислення ще залежне від контексту та конкретних прикладів. Піаже підкреслював, що діти активно взаємодіють із середовищем, і саме ця взаємодія є основою для адаптації. У школі дитина через навчання, гру та соціальну взаємодію формує нові когнітивні схеми, що сприяє її інтеграції у нові умови. [12, 18]

Наступним вченим, що займався приділяв увагу вивченню адаптації молодших школярів є С.Л. Рубінштейн. Він розглядав адаптацію як процес активної взаємодії учня із зовнішнім середовищем. Розробки вченого базуються на його теорії свідомості та діяльності. Згідно із цим вченням, дитина не лише може пристосовуватися до умов середовища, а й змінювати його відповідно до своїх потреб. Це означає, що дитина не тільки приймає правила та вимоги, а й активно включається у навчальний процес. Центральним механізмом адаптації молодших школярів є розвиток через діяльність. Ключовою роллю в адаптаційному процесі згідно С.Л. Рубінштейна є свідомість. Дитина активно

осмислює зовнішні вимоги та створює власну систему цінностей та мотивів. Це дозволяє адаптуватися дитині до начального середовища усвідомлено. [31]

Відомою дослідницею яка приділяла значну увагу проблемам адаптації молодших школярів є Н.Г. Лусканова. Її розробки є важливим внеском, вдже вона розробила комплексний підхід до розуміння процесу адаптації та змогла визначити умови для її успішного перебігу.

Н.Г. Лусканова розглядала процес адаптації як багатокomпонентний процес, який охоплює три основні аспекти.

- Перший аспект – фізіологічний. Він включає в себе здатність дитячого організму до пристосування до нового режиму діяльності, а саме навчання, тривалого сидіння за партою, інтенсивного інтелектуального навантаження.
- Другим аспектом є психологічний. Він містить прийняття дитиною її нової соціальної ролі, розвиток самоконтролю та емоційної стійкості.
- Третім аспектом адаптації є соціальний. Він складається з залучення дитини в новий колектив однокласників, встановлення та налагодження стосунків з вчителями та дотримання правил шкільного життя. [15]

Дослідниця виділила три рівні адаптації: початковий рівень, середній рівень та глибокий рівень. Початковий рівень характеризується виконанням дитиною базових вимог школи, але ще не повне прийняття всіх її правил. Тут можливі тривожність та часті помилки у виконанні завдань. Середній рівень характеризується частковим інтегруванням дитини у шкільне середовище. Дитина має стабільні результати у навчанні, але їй необхідна підтримка з боку дорослих. Глибокий рівень характеризується повним прийняттям дитиною усіх вимог і правил школи, успішну взаємодію з однолітками, поява друзів та самостійність у навчанні. [15]

Н.Г. Лусканова запропонувала класифікацію адаптації згідно її характеру. Гармонійна адаптація – дитини має високу мотивацію, зберігає позитивний настрій та легко пристосовується до нових вимог та умов. Напруженою адаптацією є процес, при якому дитина має труднощі у навчанні та поведінці, але поступово із ними справляється. Дезадаптація характеризується повною неспроможністю дитини справлятися із шкільними вимогами, вона демонструє ознаки тривожності, агресивності або апатії.

Виходячи із цього, вона запропонувала використовувати такі інструменти для визначення рівня адаптації дитини, а саме:

- Спостереження за поведінкою дитини. Аналіз реакцій на зауваження, активності на уроках та взаємодію з однокласниками
- Анкетування батьків та вчителів
- Психологічне тестування дітей для оцінки рівня тривожності, уваги, пам'яті та мислення.

Н.Г. Лусканова розробила проєктивну методику “Що мені подобається у школі?”, яка досліджує тип мотивації у школярів. Дитину просять намалювати що їй подобається у школі. Відсутність жорстких умов не обмежує дитину та дає їй свободу вибору. Інтерпритація відбувається за рахунок аналізу малюнка дитини. [18]

Аналізуючи роботи авторів, можна виділити декілька основних аспектів, які відіграють ключову роль в успішній адаптації молодших школярів. Першим аспектом є зрілість дитини до навчання. Сюди можна віднести і фізичну, і психологічну, і емоційну готовність дитини до навчання. Другим аспектом є формування правильної мотивації у дитини. Якщо дитина буде зацікавлена у навчанні, пізнанні нового то адаптація пройде легше та успішніше. Третім аспектом є підтримка зі сторони дорослих. Основну підтримку надають батьки та вчителі. Встановлення із вчителем доброзичливих та довірливих відносин є одним із ключових моментів у адаптації дитини. [21, 54]

1.2. Психологічна характеристика молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік це період від 6 до 10 років, який є складним періодом для дитини. Складність цього віку полягає в зміні у дитини провідної діяльності з ігрової до навчальної. Зміни відбуваються в усіх сферах дитини, а саме когнітивній, емоційно – вольовій та соціальній.

Ельконін вважав, що навчання має бути побудоване на основі активної взаємодії дитини з навчальним матеріалом і соціальним оточенням. [12]

Українські вчені, що займалися вивченням молодшого шкільного віку, акцентували увагу на тому, що цей вік є фундаментальним для формування дитячої особистості адже саме в початковій школі закладаються основи навчальної мотивації, соціальної активності та самосвідомості.

Відомий українській психолог Г.С.Костюк особливу увагу приділяв вивченню молодшого шкільного віку. Він зазначав що цей період є дуже важливим періодом психологічного та особистісного розвитку дитини. [49]

Психолог у своїх працях наголошував, що правильно організоване навчання допомагає у формуванні самостійності та пізнавальної активності. Костюк казав : «Навчання в молодшому шкільному віці повинно не лише передавати знання, але й розвивати інтелектуальні здібності, емоційну стійкість і соціальну відповідальність дитини.». [16]

На когнітивному рівні у дитини відбувається формування конкретно – логічного мислення, відбувається розвиток здатності аналізувати, узагальнювати та порівнювати. Дитина починає усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки, класифікувати об'єкти за ознаками, робити висновки.

Беручи до уваги теорію когнітивного розвитку Жана Піаже, молодші школярі перебувають на стадії конкретних операцій. Діти можуть мислити логічне, але їх мислення залежить від конкретних ситуацій та прикладів. До прикладу діти можуть класифікувати предмети за розміром або кольором, але використання абстрактних понять дається їм важко. [19]

Л.С.Виготський в свою чергу підкреслював роль навчання у розвитку мислення. Згідно його теорії про зону найближчого розвитку, мислення дитини розвивається дякуючи співпраці з дорослими і більш компетентними однолітками. [16]

Д.Б. Ельконін звертав увагу на розвиток рефлексії у дітей в цьому віці. Рефлексія дозволяє дитині усвідомлювати свої дії та коригувати їх. Для прикладу розглянемо уроки математики, де учні навчаються розв'язувати різні задачі. Наступним когнітивним процесом є пам'ять. В молодшому шкільному віці пам'ять є механічною, але завдяки початку навчальної діяльності вона поступово переходить у логічну. [11]

Л.І.Божович відмічала що в цьому віці діти усвідомлюють необхідність використовувати мнемотехнічні прийоми, наприклад повторення або асоціації.

Г.С.Костюк бачив взаємозв'язок між розвитком пам'яті та змістом навчальної діяльності. Запам'ятовування для дитини буде набагато ефективнішим якщо дитина буде розуміти для чого їй потрібна ця інформація.

О.М.Леонт'єв звертав увагу на перехід до довільного запам'ятовування, коли діти вже свідомо та осмислено можуть контролювати процес запам'ятовування. Для прикладу можна розглянути уроки з літератури, коли діти вивчають на пам'ять вірші або пропонують скласти план до прочитаного тексту. Такі завдання добре сприяють розвитку логічної пам'яті. [5, 59]

Ще одним когнітивним процесом є увага. У молодших школярів увага в їх віці є нестійкою та ще не зрілою. Нові та яскраві навчальні матеріали з легкістю можуть привернути увагу дитини. Згідно дослідженням Л.М.Проколій тривалість стійкої уваги у дітей молодшого шкільного віку на початок першого класу 10 – 15 хвилин, в той час як у третьому класі діти показують результат у 20 – 30 хвилин. Для розвитку уваги можна використовувати різні інтерактивні методи навчання, наприклад групові роботи або ігри які допомагають утримувати увагу протягом уроку. [21]

Як ми можемо побачити увага на початок навчання дітей не стійкою, але саме процес навчання допомагає їй збільшувати свій обсяг, стійкість та довільність. На думку С.Л. Рубінштейна увага стає довільною тільки завдяки виконанню учбових завдань. Організація діяльності дітей дозволяє їм концентруватися на завданні протягом тривалого часу. [26]

На думку Л.М. Знакова для розвитку уваги необхідно створювати проблемні ситуації, які будуть зацікавлювати дитину виконувати завдання. Для прикладу це можуть бути завдання на знаходження відмінностей. Також такі завдання вчать дитину звертати увагу на деталі. [10]

Уява в цьому віці дуже творча але поступово набуває довільного характеру. О.М. Леонтьєв вважав що уява розвивається коли дитина моделює якісь ситуації під час навчання або уявляє абстрактні поняття.

Т.О. Піроженко відмічала, що розвиток уваги у дітей є важливим процесом для розв'язання творчих завдань під час навчання, які можуть потребувати від дитини нестандартного мислення. В цей же час Г.С.Костюк тісно пов'язував розвиток уяви з розвитком мислення дитини. Завдяки розвинутій увазі дитина може прогнозувати результати своїх дій. Це можна побачити на уроках творчості або малювання, коли дитина створює ілюстрації або якісь поробки до творів, використовуючи свою уяву. [27]

Мовлення для дитини як зазначав Виготський стає інструментом мислення. За допомогою мовлення дитина вчиться висловлювати свої думки та бажання. В цьому віці мовлення стає більш складним, дитина вже використовує складні синтаксичні конструкції, вчаться будувати зв'язні висловлювання. Це можуть бути завдання на складання тексту за картинкою або перекази текстів. Також розвивається внутрішнє мовлення, яке використовується дитиною для планування та контролю її дій. [36]

С.Л. Рубінштейн наголошував на значенні спілкування для дитини, адже в школі дитина поповнює свій словниковий запас, дізнаючись нові слова та конструкції і засвоюючи їх значення. О.Я. Савченко підкреслювала важливість в

шкільній програмі завдань на переказ, складання текстів та участь у різних обговореннях і дискусіях. Ще одним прикладом можуть бути завдання на написання творів на різні теми. [41]

Емоції у молодших школярів все ще яскраві та безпосередні. Діти гостро можуть реагувати на оцінку зі сторони дорослих та однолітків. Також вони сильно реагують на успіхи або невдачі у навчанні. Л.С.Виготський відзначав що емоції стають більш соціально залежними, тобто діти відчувають радість від схвалення з боку вчителя або батьків чи навпаки, засмучуються якщо їх критикують або роблять зауваження. В цей час Рубінштейн звертав увагу на взаємозв'язок позитивних емоцій та розвитку мотивації. [6]

Важливим аспектом розвитку молодшого школяра є розвиток контролю та опанування своїх емоцій. На думку Б.Д. Ельконіна під час взаємодії з однолітками формується здатність до співчуття, співпереживання та регуляція емоцій.

Л.І.Божович підкреслювала роль у формуванні соціально значущих емоцій, а саме відчуття відповідальності, обов'язку, сорому та гордості. Як приклад можна розглянути ситуацію, коли дитина отримує похвалу від вчителя, вона радіє і це стимулює її прагнення до пізнання нового. І навпаки, коли дитина отримує зауваження або негативну оцінку це викликає сум і засмучення, що може знизити її мотивацію. Тут потрібно бути дуже уважним до дитини, бо в цей момент може відбутися зниження самооцінки. [1]

Вольові якості у дитини як вважав Г.С. Костюк формуються під час виконання навчальних завдань, які вимагають подолання труднощів. До вольових якостей можна віднести наполегливість, організованість, цілеспрямованість та самоконтроль. На думку С.О.Рубінштейна формування вольових якостей у дитини залежить напряму від усвідомлення кінцевої мети діяльності. О.М. Леонтьєв відзначав що подолання труднощів у навчанні стає рушійною силою для формування внутрішньої мотивації. Також важливу роль

відіграє велике значення позитивний емоційний фон під час навчання та використання творчих завдань та ігор, групових проектів. [16]

З боку особистості у дитини в цьому віці починає формуватися самооцінка, яка дуже сильно залежить від вчителів, однолітків та батьків. На думку Л. Божович самооцінка змінюється від успіхів або невдач у навчанні. А на думку Рубінштейна, дитяча самооцінка розвивається через рефлексію, тобто діти оцінюють власні досягнення та порівнюють себе з іншими.

Молодший шкільний вік пов'язаний із формуванням перших навчальних мотивів. Вони можуть бути соціальними, пізнавальними або зовнішніми. Леонт'єв наголошував на необхідності розвитку внутрішньої мотивації, коли дитина зацікавлена в навчанні і навчається не тільки задля отримання оцінок чи схвалення. З іншої сторони, Г.С.Костюк звертав увагу що мотивація дитини залежить від організації уроку та рівня підтримки зі сторони вчителя. Для розвитку пізнавальної мотивації на уроках можна пропонувати дітям творчі завдання, які будуть зацікавлювати дітей. [19]

Саме у молодших школярів починається засвоєння моральних норм та відповідно відбувається розвиток і почуття обов'язку. Учні засвоюють правила поведінки через спілкування із однолітками та учителями. Також важливу роль відіграє колективна діяльність. Наприклад це може бути використання групових проектів або ігор на уроках.

Важливою фігурою в цей час у житті дитини молодшого шкільного віку стає вчитель. Він має великий вплив на формування дитячої самооцінки та мотивації, бере участь у формуванні перших моральних орієнтирів. Вчитель допомагає формувати позитивне ставлення дитини до школи. Вчитель який буде використовувати індивідуальний підхід до дитини, буде допомагати учням відчувати себе успішними буде дуже позитивно впливати на формування їх самооцінки. [51]

Серед аспектів навчального процесу у молодшому шкільному віці важливе місце відіграє групова діяльність між однокласниками. Як зазначає С.О. Одарюк,

саме допомогою групових завдань молодші школярі вчать плануванню, розподіленню обов'язків. Саме в цей момент відбувається розуміння та вміння вирішувати спірні або конфліктні питання, підтримувати один одного, взаємодіяти, спілкуватися та домовлятися між собою – тобто формуються перші соціальні навички взаємодії. Варто зазначити, що саме на початок молодшого шкільного віку припадає криза 6 – 7 років. Саме в цей момент починається особистісний розвиток дитини. До ознак кризи можна віднести прагнення до самостійності (“Я сам!”), емоційна нестабільність (перепади настрою) та зміна ставлення до себе (“Я поганий” або “Я найкращий”). Головною допомогою у подоланні цієї кризи це є допомога і підтримка з боку вчителів та батьків, відношення із розумінням до дитини, створення сприятливого середовища для адаптації у новій ролі учня. [44]

1.3. Основні проблеми адаптації в молодшому шкільному віці в умовах війни

Розглядаючи аспекти адаптації молодших школярів, ми прагнемо виділити основні проблеми емоційного характеру, що можуть ускладнювати цей процес. Ми звертаємо нашу увагу у першу чергу подія сьогодення, що пов'язані із об'єктивними тривогами, війною, внутрішньо переміщеними особами тощо.

Адаптація молодших школярів зараз ускладнена повномасштабним вторгненням. Діти змушені перебувати в укриттях під час повітряних тривог. Це ускладнює процес не тільки з боку навчання, адже не у всіх укриттях є можливість проводити уроки, а й сильно заважає повноцінній адаптації дітей. Діти відчують страх тривогу, що впливає на їх психологічний стан. [34]

Однією із основних проблем є психологічні травми дітей, які постраждали від війни. А самі діти можуть страждати від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), страхів, підвищеної тривожності та депресії через пережиті травматичні події. Наприклад дослідження проведені в Україні В.Татенко та

О.Чепелевої показують що понад 50% дітей, яуі знаходяться у зоні бойових дій або близько до них мають ознаки депресії та тривожності. [49]

Також проблемою для дітей є втрата друзів, переїзд у нові міста, перехід у нові школи. Звична обстановка дитини повністю змінюється і це також негативно впливають на здатність дітей до адаптації через стресовість цих подій. Дослідження Л. І. Божович підтверджують важливість стабільного соціального середовища для формування особистості дитини. [2]

Ганс Сельє розробив теорію стресу, яку ми можемо використати при опису стресу молодших школярів, зумовленого військовими діями, які виступають як тривалий чинник стресу особистості. Його концепція загального адаптаційного синдрому дозволяє пояснити реакції молодших школярів на нові умови та шкільні навантаження. Основними його ідеями є адаптація як реакція на стресові чинники, які він називав стресорами. Для молодших школярів такими стресорами є новий режим дня, незнайоме соціальне середовище, навчальні вимоги та необхідність виконувати нові правила. [8]

Важливою ідеєю Г. Сельє була думка, що стрес не завжди має негативний характер. Він ввів поняття еустрес – позитивний стрес. В плані шкільного навчання це може бути захоплення новими знаннями, бажання дитини досягти успіху. Також він вважав, що здатність адаптації дитини залежить від її адаптивного потенціалу. В шкільному навчанні це проявляється у рівні фізичного здоров'я, особистісними характеристиками, а саме стійкістю до стресу та емоційною зрілістю та підтримкою з боку сім'ї та школи. До проявів стресу Сельє відносив підвищену втомлюваність, порушення сну у дитини, дратівливість або плаксивість, зниження імунітету про що можуть свідчити часті хвороби, та труднощі з концентрацією уваги. [12]

Розглядаючи проблеми емоційного характеру, що можуть виникати у молодших школярів у ході їх адаптації, цікавим є наукові дослідження З. Крижановської та К. Бабака, що стосуються емоційного становлення молодшого школяра, а саме його соціальної адаптації до школи у відповідності

до типу прив'язаності до матері. Відповідно до наукових поглядів дослідників, «емоційна прив'язаність необхідна для повноцінного психічного розвитку дитини, слугує відчуттям безпеки, сприяє власному розвитку, успіху та соціалізації». Автори акцентують увагу, на тому, що особистісні характеристики дитини, часто зумовлюються позицією мами, її готовністю до прийняття, емоційної підтримки. Експериментальним шляхом ними було доведено, що «діти з надійним типом прив'язаності володіли низьким рівнем тривожності в новому соціальному середовищі та легше адаптувалися до нього. В той час як діти з ненадійними типами були більш емоційно вразливими та тривожними».

Важливим аспектом та одночасно проблемою адаптації до школи можуть бути варіативність освітнього середовища та безліч освітніх програм, які є не достатньо апробованими, і відповідно не валідизованими у сучасному освітньому просторі. Чим варіативнішими є освітні середовища – тим важче забезпечувати наступність їх у освітньому процесі. Це зумовлено тим, що раніше – єдина програма дошкільної освіти зумовлювала наступність освіти у початковій школі. Наразі ж, освітня система та ситуація набуває кардинальних змін. Варіативність освітніх програм та автономія навчальних закладів передбачає незгодженість між освітніми компонентами та можливі проблеми при переході із однієї ланки (дошкільної) у іншу ланку (молодша школа) освітньої системи. [26]

Акцентуючи увагу свого дослідження саме на адаптації молодших школярів під час війни, ми маємо на увазі сучасну проблематику суспільства, адже країна перебуває у військових діях уже близько трьох років, і відбиток емоційного характеру накладається на усі верстви населення, та усі середовища – як особистісні, так і навчальні чи професійні. Безумовно, фактор війни та військових дій накладає негативний відбиток на усі психологічні феномени, зокрема, розглядаючи процес адаптації, достовірним є факт ускладнення цього процесу у сучасних умовах. Адже об'єктивна загроза фізичному та ментальному здоров'я є об'єктивною. [37]

Низка учених (І.Б. Дерманова, Є.В. Пупирєва, І.Г. Галушко Т.Г, Мікєрова А.Г. Чебєлко) стверджують, що на фоні стрєсових подій у дїтей знижуєтьєся мотивація до навчання, порушуєтьєся здатність концентрувати увагу та навчатися. У деяких дїтей інтерєс до навчання може зникнути повністю. [15]

Емоційна нестабільність дуже часто проявляєтьєся у дїтей через дратівливість, плаксивість та проблеми із самоконтролем. Також можливі проблеми з поведінкою у дїтей. Вони проявляютьєся в агресивності, замкнутості або регресивної поведінки(повернення до попередніх етапів розвитку).

Цікавим до розгляду є досвід зарубїжних психологів, які вивчали навчальну діяльність молодших школярів, і зокрема адаптацію, під час кризових подій суспільства (зокрема війни). Так, на думку Дж. Гарбаріно, вченого, який багато років досліджує вплив травм, особливо в дїтей, що стали свідками насильства та війни, звертають увагу як діти в зонах конфліктів страждають психологічно. Він провів аналіз як діти які страждають від впливу війни мають підвищений ризик розвитку ПТСР, тривожності, депресії та навіть агресивної поведінки. У своїй книзі “Діти в небезпеці” він досліджує як діти страждають від втрати безпеки і розмежовує два види небезпеки: “ивну небезпеку”(реальний ризик шкоди) та “ суб'єктивну небезпеку" (відчуття загрози). Обидва види небезпеки призводять до порушення психічного та емоційного стану дїтей. [12]

Наступним аспектом впливу на якість процесу адаптації молодших школярів до навчання в умовах війни, можемо зазначити особливості фізичного та психосоматичного здоров'я дїтей. Низка вчених (О.Л. Музика, В.Р. Овчарова, С.П. Панченко) зауважують та експериментально доводять зниження показників фізичного здоров'я у дїтей, які перебувають у ситуаціях критичних для суспільства, невизначеності, емоційної нестійкості дорослих та об'єктивно загрозливих обставин. З боку фізичного та психосоматичного здоров'я у дїтей може бути погіршення апетиту, часті хвороби, головні болі, нудота та інші психосоматичні симптоми які пов'язані із високою тривожністю. [16]

В Україні дослідженням адаптації дітей в умовах війни займається така дослідниця як Н. Євдокимова. Вона зосередила свою увагу на проблемі адаптації дітей в умовах війни, а саме дітей які пережили еміграцію або переміщення внаслідок конфліктів. Вона акцентує увагу на великому значенні підтримки з боку сім'ї та соціальної інтеграції. Важливим є також розробка програм, які допоможуть дитині не тільки пережити травму а й розвиватися в умовах постійного стресу. А також відзначає роль школи у допомозі адаптуватися дітям, через створення безпечного та довірливого навчального середовища.

Також в Україні створений проект “Стійкість та розвиток”, що реалізується Карітасом України спрямований на надання психологічної та соціальної підтримки для дітей в умовах війни. Цей проект охоплює Хмельницьку, Одеська та Тернопільську області. [53]

Завдяки проекту створюються безпечні простори у школі, де діти можуть переживати свої емоційні труднощі та виражати свої переживання через війну. Застосовуються інтерактивні методики, які допомагають дітям адаптуватися до нових умов.

Отже, емоційна складова адаптації, пов'язана з переживаннями тривоги, страху, стресу та інших емоційних реакцій відіграє важливе місце у ефективній навчальній діяльності молодшого школяра. Забезпечення емоційно стійкого дитинства у школі, зокрема при адаптації молодшого школяра до шкільного навчання є беззаперечним завданням батьків, педагогів та інших дорослих людей, що його оточують. Саме під час адаптації діти формується її самостійність, самоконтроль та самооцінка, тому цей початковий етап шкільного життя відіграє вирішальну роль у подальшій мотивації та успішності у цілому. [19]

Висновки до першого розділу

Провівши теоретичний аналіз проблеми адаптації молодшого школяра до шкільного навчання нами було проаналізовано провідні наукові доробки видатних зарубіжних та вітчизняних психологів та окреслено основні аспекти даного питання з точки зору сучасної психологічної науки, враховуючи усі зміни, фактори та виклики сьогодення.

Питанням адаптації займалися багато вчених, а саме Л. Божович, Л. Венгер, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, О. Морозов, В. Мухіна, Ж. Піаже, С. Рубінштейн тощо. Л.І. Божович розробила концепцію адаптації дітей до школи, що ґрунтується на комплексному підході до аналізу психічних процесів та мотиваційної сфери дитини, що вступає у нову соціальну роль і включає такі аспекти як: адаптація як психолого – соціальний процес; роль мотиваційної сфери; емоційно – вольовий аспект адаптації. Л.С. Виготський пов'язував процес адаптації дитини із розвитком особистості.

У своєму дослідженні ми спираємося на визначення Л.М. Березовської, що розглядала адаптацію як цілісний, багатовимірний процес, який охоплює когнітивний, емоційний, соціальний та фізіологічний рівень

Н.Г. Лусканова розглядала процес адаптації як багатокomпонентний процес, який охоплює три основні аспекти – психологічний, соціальний та фізіологічний.

Нами здійснено та проаналізовано основні психологічні постулати щодо дітей молодшого шкільного віку, адже розуміння психологічних особливостей дає повну картинку процесу адаптації та основний аспекти нашого дослідження.

Складність молодшого шкільного віку полягає в зміні у дитини провідної діяльності з ігрової до навчальної. Зміни відбуваються в усіх сферах дитини, а саме когнітивній, емоційно – вольовій та соціальній. На когнітивному рівні у дитини відбувається формування конкретно – логічного мислення, відбувається розвиток здатності аналізувати, узагальнювати та порівнювати. Відбуваються

зміни і у процесі пам'яті - перехід до довільного запам'ятовування, коли діти вже свідомо та осмислено можуть контролювати процес запам'ятовування. Мовлення для дитини як зазначав Л.С. Виготський стає інструментом мислення. За допомогою мовлення дитина вчиться висловлювати свої думки та бажання. Важливим аспектом психічної діяльності молодшого школяр – це розвиток його емоційно-вольової сфери. Емоції у молодших школярів все ще яскраві та безпосередні. Діти гостро можуть реагувати на оцінку зі сторони дорослих та однолітків.

Вступ до школи – це складний період для дитини, пов'язаний з кардинальними змінами в її житті. Зміна соціальної ролі з дошкільника на учня, перехід від гри до навчання, вимоги до самоконтролю та дисципліни – все це створює певні труднощі в адаптації. Важливими факторами, що впливають на успішність адаптації, є:

- Соціальне оточення: ставлення вчителя, взаємини з однокласниками, підтримка сім'ї.
- Психологічна готовність: здатність до самоорганізації, концентрації уваги, дотримання правил.
- Особливості особистості: темперамент, рівень тривожності, мотивація до навчання.

Успішна адаптація проявляється в продуктивній навчальній діяльності, позитивному емоційному стані дитини та відсутності проблем у спілкуванні з однолітками та вчителем.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

У другому розділі нами здійснено аналіз та опис основних методів для дослідження адаптації молодших школярів до шкільного навчання. При підборі методичного інструментарію взято до уваги основні методологічні принципи психології, а також критерії якості експериментального дослідження – такі як надійність та валідність. У описі методик дослідження окреслено основні аспекти проведення психодіагностики, подано інструкцію, мету застосування та детальну інтерпретацію результатів з описом можливих результатів.

2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик

При підборі методологічного інструментарію для психодіагностичного дослідження, ми спиралися на загальнонаукові методологічні принципи психології, з метою забезпечення наукового аспекту даного магістерського дослідження. Так, ми спиралися на принцип детермінізму, що полягає у причинній зумовленості психічних явищ, тому феномен адаптації молодших школярів ми розглядали у аспекті причин, які можуть спричинити ті чи інші поведінкові реакції молодших школярів. По друге, ми спрямовували свою увагу на дотримання принципу розвитку, відповідно розглядали психологічні особливості молодшого шкільного віку у відповідності до основних критеріїв розвитку, а саме соціальної ситуації розвитку, особистісних новоутворень та провідної діяльності даного вікового періоду, задля забезпечення повноцінної картини психологічного розвитку. Також ми керувалися принципом системності, адже за допомогою обраних методик ми прагнули цілісно вивчити даний

феномен у всіх аспектах, тому методики підібрані за принципами взаємо доповнення та логічного висвітлення адаптації молодших школярів. [14, 46]

Для забезпечення якості психодіагностичного дослідження, інструментарій був підібраний відповідно до основних критеріїв якості – надійності та валідності. Валідність передбачала відповідність та доцільність обраних методик до мети дослідження, відповідність до вікових аспектів розвитку та доцільність використання при вивченні саме адаптації до навчання молодших школярів. Методики обрано стандартизовані, тобто такі, які пройшли апробацію та мають широке коло використання психологами та педагогами.

Для проведення емпіричного дослідження мною було обрано чотири методики, які досліджують рівень адаптації молодших школярів. [46]

Першою є методика Керна-Йерасека для визначення рівня функціональної готовності до навчання. Ця методика оцінює рівень функціональної готовності дитини до школи. За допомогою цієї методики перевіряється рівень розвитку психомоторних навичок, координації рухів, дрібної моторики та когнітивних процесів дитини. Методика легка у використанні, є стандартизованою і дозволяє отримати достовірні результати. [16]

Другою методикою є методика Н.І. Гуткіної «Будиночок» для виявлення рівня шкільної зрілості. Обрана методика призначена для дослідження рівня сформованості дрібної моторики, точності та зорово-моторної координації. Інтерпретація результатів проводиться через аналіз малюнка дитини. Малювання для дитини є природнім процесом, який дозволяє оцінити її навички. Також є можливість оцінити розвиток дитячої уваги та уважності до деталей. Методика дуже проста і зрозуміла для дитини, тому її виконання не викликає труднощів у дітей. [55]

Також дуже важливим є дослідження емоційного стану молодшого школяра. Тому наступний мій вибір це проєктивна методика «Дерево», яка буде інформативною для визначення емоційного стану дитини. Ця методика показує рівень тривожності дитини, самооцінку а також її взаємодію з однокласниками

та її відчуття себе у колективі. Проективні методики дають можливість більше та глибше зрозуміти внутрішній світ дитини. Вона є комфортною та невимушеною для дітей, з простою інструкцією, тому результати мають високу валідність. [39]

Наступна методика Н.Г. Лусканової «Що мені подобається в школі?». Ця методика також є проективною та призначена для визначення емоційного ставлення дітей до школи, шкільного життя, навчання, вчителів та однокласників. Завдяки її використанню ми можемо дізнатись позитивні чи негативні емоції у дитини викликає школа. Це є інформативним з точки зору розуміння рівня дитячої адаптації та мотивації. Великий плюс цієї методики це її простота і доступність у виконанні. Її можна використовувати як для групової, так і для індивідуальної діагностики, як для молодшого шкільного віку так і для більш старших. Методика бере до уваги вік дітей, коли вони не завжди можуть висловити свої почуття у вербальній формі. Дітям легко розповідати про свої вподобання і це буде забезпечувати природність їх відповідей. Після обробки результатів ми можемо дізнатись що найбільше подобається у школі, які сфери можуть викликати дискомфорт та труднощі. На основі результатів можна розробити рекомендації для батьків та вчителів, налагодити взаєморозуміння між вчителями та учнями, допомогти створити комфортний психологічний клімат у класі. Також завдяки використанню цієї методики можна виявити причини негативного ставлення до школи і тоді їх легше буде скоригувати. [60]

2.2 Методика Керна-Йерасека для визначення рівня функціональної готовності до навчання

Для перевірки готовності до школи дітей 6-7 років найчастіше використовують спеціальний тест. Цей тест, розроблений чеським психологом Яном Йирасеком на основі роботи Алоїза Керна, ідеально підходить для дошкільнят. Він був адаптований до радянської шкільної програми та з того часу

широко застосовується в багатьох країнах. Тест Керна-Йирасека дозволяє оцінити загальний розвиток дитини перед вступом до школи. [45]

Орієнтаційний тест шкільної зрілості складається з трьох завдань:

- “Малюнок людини” (чоловічої фігури);
- копіювання фрази з письмових букв;
- змальовування точок.

Мета: діагностика готовності до школи, загального рівня психічного розвитку, рівня розвитку мислення, вміння слухати, виконувати завдання за зразком, довільності психічної діяльності.

Форма проведення: групова.

Загальний час проведення: 15-20 хвилин.

Обладнання: зразок написання речення та крапок, олівець.

Процедура проведення: Методика складатиметься із трьох субтестів, кожен з яких передбачає власну процедуру проведення, інструкцію та оцінку результатів.

Тест «Малюнок людини»

Інструкція для дитини:

«Тут (показується де) намалюй людину, як ти вмієш».

Дитина малює на звичайному листку, спеціальний бланк не передбачений. Під час малювання неприпустимо поправляти дитину («ти забув намалювати вуха»), дорослий мовчки спостерігає.

Оцінювання та інтерпретація результатів:

1 бал: намальована чоловіча постать (елементи чоловічого одягу), є голова, тулуб, кінцівки; голова з тулубом з'єднується шиєю, вона не повинна бути більшою за тулуб; голова менша за тулуб, на голові – волосся, можливий головний убір, вуха; на обличчі – очі, ніс, рот; руки мають кисті з п'ятьма пальцями; ноги відігнуті (тобто є ступня або черевик); фігура намальована синтетичним способом (контур цільний, ноги і руки ніби ростуть з тулуба, а не прикріплені до нього).

2 бали: виконання всіх вимог, крім синтетичного способу малювання, або якщо присутній синтетичний спосіб, але не намальовані 3 деталі: шия, волосся, пальці; обличчя повністю є промальованим.

3 бали: фігура має голову, тулуб, кінцівки (руки і ноги намальовані двома лініями); можуть бути відсутніми: шия, вуха, волосся, одяг, пальці на руках, ступні на ногах.

4 бали: примітивний малюнок з головою і тулубом, руки і ноги не промальовані, можуть бути у вигляді однієї лінії.

5 балів: відсутність чіткого зображення тулуба, немає кінцівок; каракулі.

Зразок малюнків різного рівня (рис. 2.2.1.):

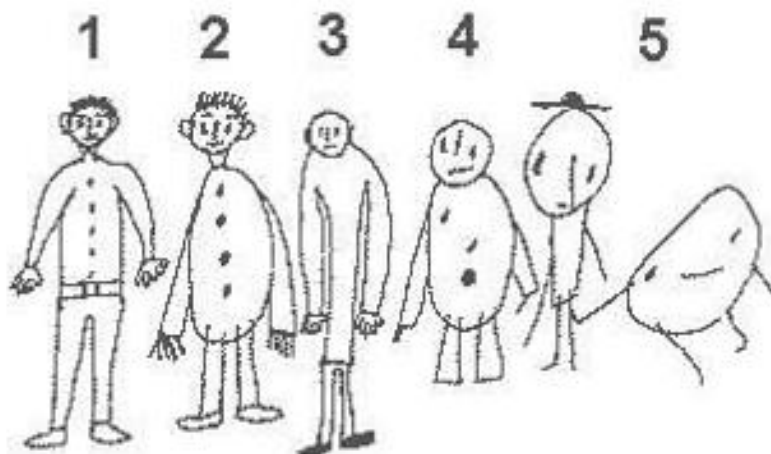

Рис. 2.2.1. Зразок малюнків різного рівня

Тест «Копіювання фрази з письмових букв»

Інструкція для дитини: «Подивися, тут щось написано. Спробуй переписати так само тут (показати нижче написаної фрази), як зможеш».

На аркуші дорослий пише від руки фразу «Він їв суп» із першою великою літерою, дитина нижче копіює написане.

Оцінювання та інтерпритація результатів:

- 1 бал: добре і повністю скопійований зразок; букви можуть бути трохи більшими ніж у зразку, але не в 2 рази; перша літера – велика; фраза складається з трьох слів, їх розташування на аркуші горизонтальне (можливо невелике відхилення від горизонталі).

- 2 бали: зразок скопійовано розбірливо; розмір букв і горизонтальне положення не враховується (літери можуть бути більші, рядок може йти вгору або вниз).

- 3 бали: напис розбитий на три частини, можна зрозуміти хоча б 4 літери.

- 4 бали: зі зразком збігаються хоча б 2 літери, розрізняється рядок.

- 5 балів: нерозбірливі каракулі, черкання.

Зразок написаної фрази та переписаних речень різного рівня(рис. 2.2.2):

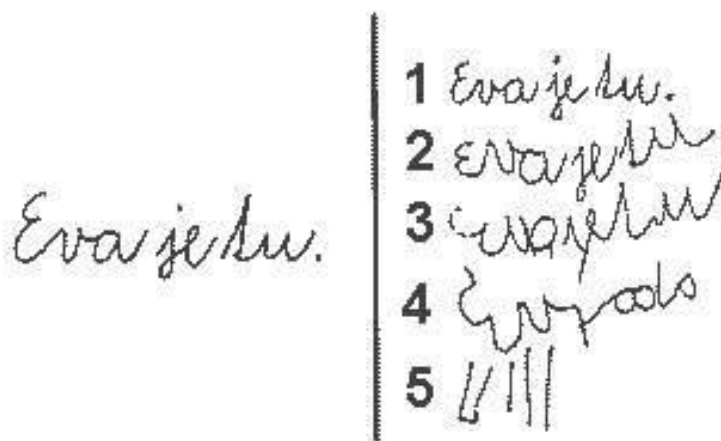

Рис. 2.2.2. Зразок написаної фрази та переписаних речень різного рівня

Тест «Змальовування крапок»

Інструкція для дитини: «Тут намальовані точки. Спробуй намалювати поруч такі ж».

У зразку 10 точок знаходяться на рівній відстані одна від одної по вертикалі і по горизонталі.

Оцінювання та інтерпретація результатів:

1 бал: точне копіювання зразка, допускаються невеликі відхилення від рядка або стовпця, зменшення малюнка, неприпустиме збільшення.

2 бали: кількість і розташування точок відповідають зразку, допускається відхилення до трьох точок на половину відстані між ними; точки можуть бути замінені кружечками.

3 бали: малюнок у цілому відповідає зразку, по висоті або ширині не перевищує його більше, ніж у 2 рази; число точок може не відповідати зразку,

але їх не повинно бути більше 20 і менше 7; допустимо розворот малюнка навіть на 180 градусів.

4 бали: малюнок складається з точок, але не відповідає зразку.

5 балів: каракулі, черкання.

Зразок прикладу крапок та перемальованих крапок різних рівнів (рис. 2.2.3):

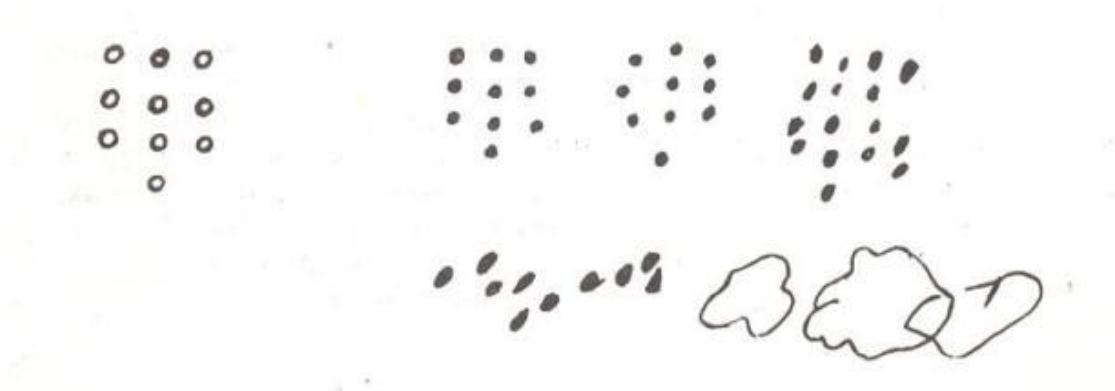

Рис. 2.2.3. Зразок прикладу крапок та перемальованих крапок різних рівнів

Загальне оцінювання та інтерпретація результатів методики:

Після оцінки кожного завдання всі бали сумуються. Рівень функціональної готовності до навчання за сумою результатів:

- 3-6 балів – у дитини високий рівень готовності до школи;
- 7-12 балів – середній рівень;
- 13 -15 балів – низький рівень готовності, дитина потребує додаткового обстеження інтелекту та психічного розвитку. [45]

2.3 Методика Н.І. Гуткіної «Будиночок» для виявлення рівня шкільної зрілості

Методика Н.І. Гуткіної «Будиночок» розрахована на дітей віком 5–10 років і може використовуватися для визначення готовності дитини до школи. [54]

Мета: діагностика рівня розвитку довільної сфери; визначення готовності дітей до шкільного навчання, вміння дитини орієнтуватися в своїй роботі на

зразок; вміння скопіювати зразок та діяти згідно інструкції, рівня розвитку довільної уваги, просторового сприйняття, сенсо-моторної координації та дрібної моторики руки.

Форма проведення: групова.

Час проведення: 10 хвилин.

Обладнання: зразок будиночка для перемальовування, аркуш, олівець.

Процедура проведення:

Перед дитиною кладеться аркуш з намальованим будиночком, чистий аркуш такого ж розміру, що і аркуш з будиночком. Дитина має перемалювати будиночок на чистому аркуші. Дорослий під час роботи спостерігає, не підказуючи дитині.

Інструкція для дітей:

«Перед тобою лежить аркуш паперу й олівець. На цьому аркуші намалюй точно таку картинку, яку ти бачиш на малюнку. Не поспішай, будь уважний, постарайся, щоб малюнок був такий же, як цей зразок. Якщо ти щось не так намалюєш, то стирати гумкою не можна. Треба поверх неправильного малюнка або поруч правильно намалювати».

Зразок будиночка для перемальовування (рис. 2.3.1.):

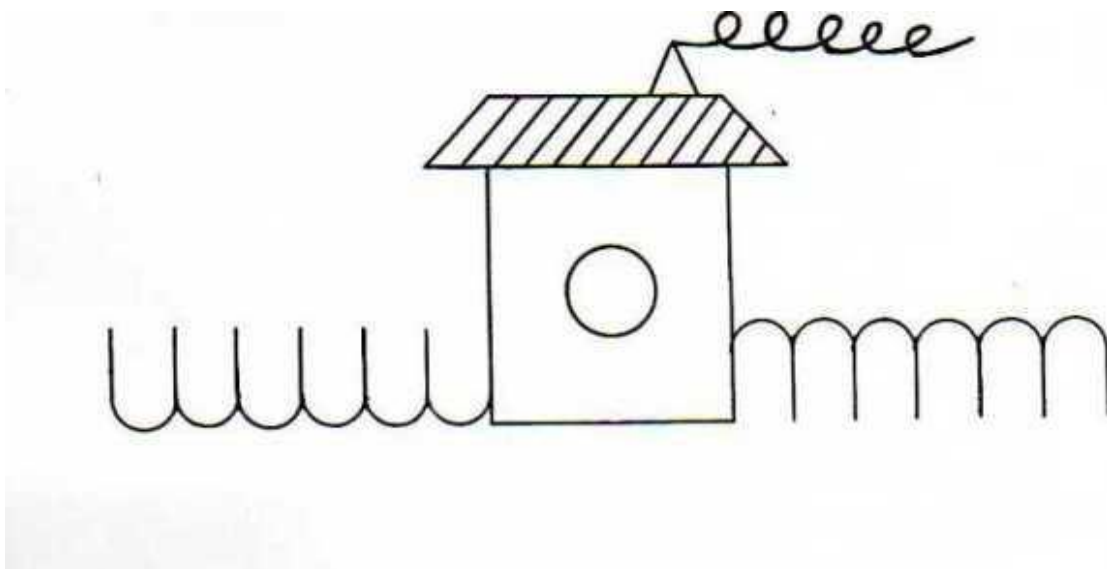

Рис. 2.3.1. Зразок будиночка для перемальовування

Обробка та інтерпретація результатів:

Обробка експериментального матеріалу проводиться шляхом підрахунку балів, що нараховуються за помилки. В якості помилок розглядаються:

- відсутність якої-небудь деталі малюнка (паркан, дим, труба, дах, вікно, основа будиночка) – 4 бали;
- збільшення окремих деталей малюнка більш ніж в два рази при відносно правильному збереженні розміру всього малюнка – 3 бали;
- неправильно зображений елемент (кіляця диму, паркан – права і ліва сторони, штрихування на даху, вікно, труба) – 2 бали. Елемент оцінюється в цілому. Якщо частина його скопійована вірно, то нараховується 1 бал. Кількість елементів у деталі малюнка не враховується;
- неправильне розташування деталей в просторі (паркан не на одній з основою будиночка лінії, зміщення труби, вікна і т.д.) – 1 бал;
- відхилення прямих ліній більш ніж на 30° від заданого напрямку (перекіс вертикальних і горизонтальних ліній, завалювання забору) -1 бал;
- розриви між лініями в тих місцях, де вони повинні бути з'єднані (за кожен розрив) – 1 бал. У тому випадку, якщо лінії штрихування на даху не доходять до її лінії, 1 бал ставиться за всю штриховку в цілому;
- якщо одна лінія заходить за іншу (за кожне залізання), то ставите – 1 бал. Штрихування даху оцінюється в цілому;
- безпомилкове копіювання малюнка – 0 балів. За хороше виконання малюнка виставляється “0”.

Таким чином, чим гірше виконано поставлене завдання, тим вищою є отримана досліджуваним сумарна оцінка. Отже:

- 0 балів – добре розвинена довільна увага;
- 1-2 бали – середній розвиток довільної уваги;
- більше 4 балів – слабкий розвиток довільної уваги. [43]

2.3 Проективна методика «Дерево» для визначення емоційного стану

Методика «Дерево» спрямована на дослідження шкільної мотивації та адаптації. Вона була створена для школярів з метою перевірити, як вони освоїлися в школі за перші три роки. Вперше, дана проективна методика була запропонована на семінарі шкільних психологів в Одесі англійськими психологами Джоном і Дайаной Лампен (1997г) для забезпечення можливості більш повного вивчення особистості учня. [14]

Мета: діагностика поточного емоційного стану, провідних поведінкових установок, шкільної мотивації та адаптації.

Форма проведення: групова.

Час проведення: 10 хвилин.

Обладнання: бланк, зелений олівець.

Процедура проведення:

Учням пропонуються аркуші з готовим зображенням сюжету: дерево, на якому розташовуються чоловічки. Кожен учень одержує лист із таким зображенням (але без нумерації фігурок).

Інструкція для дітей:

«Розглянете це дерево. Ви бачите на ньому і поряд з ним безліч чоловічків. У кожного з них – різний настрій і вони займають різне положення. Візьміть зелений олівець чи фломастер і обведіть того чоловічка, що нагадує вам себе, схожий на вас, має такий же настрій як у вас». Приклад бланку методики – на рис. 2.3.1.:

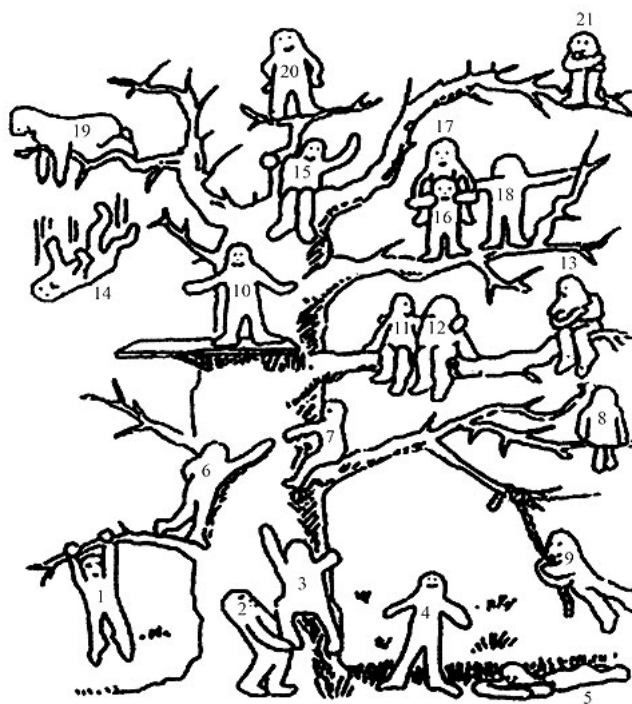

Рис. 2.4.1. Приклад бланку методики

Обробка та інтерпретація результатів:

Вибір позицій № 1, 3, 6, 7 характеризує установку на подолання перешкод;

№ 2, 19, 18, 11, 12 – товарицькість, дружню підтримку;

№ 4 – стійкість положення (бажання домагатися успіхів, не переборюючи труднощі);

№ 5 – стомлюваність, загальна слабкість, невеликий запас сил, сором'язливість;

№ 9 – мотивація на розваги,

№ 13, 21 – відстороненість, замкнутість, тривожність;

№ 8 – характеризує відстороненість від навчального процесу, відхід у себе;

№ 10, 15 – комфортний стан, нормальна адаптація;

№ 14 – кризовий стан, “падіння в прірву”.

Позицію № 20 часто вибирають як перспективу учні з завищеною самооцінкою й установкою на лідерство. [14]

2.4 Проективна методика Н.Г. Лусканової «Що мені подобається в школі?» для визначення типу мотивації

Для швидкої оцінки мотивації навчання у школі психологи часто використовують проективну методику розроблену Наталією Григорівною Лускановою. [28]

Мета: виявлення ставлення дітей до школи, мотиваційну готовність до навчання та тип шкільної мотивації.

Форма проведення: індивідуальна і групова.

Час проведення: 30 хвилин.

Обладнання: аркуш з альбому формату А4, простий олівець, гумка, кольорові олівці.

Інструкція для дітей:

«Намалюйте, що вам подобається в школі».

Оцінювання та інтерпритація результатів:

1. Невідповідність малюнка темі вказує на:

а) мотиваційну незрілість дитини, відсутність у неї шкільної мотивації і перевагу в неї інших, найчастіше ігрових, мотивів (у цьому випадку діти малюють машини, іграшки, візерунки тощо);

б) дитячий негативізм (така поведінка властива дітям із завищеним рівнем домагань і труднощами пристосування до шкільних вимог; дитина завзято відмовляється малювати на шкільну тему і малює, що вона найкраще вміє або любить малювати);

в) нерозуміння і неправильне тлумачення задачі (діти нічого не малюють або копіюють в інших дітей сюжети, що не мають відношення до даної теми).

2. За відповідності малюнків заданій темі враховується їх сюжет:

а) навчальні ситуації свідчать про високу шкільну мотивацію, навчальну активність і наявність у школяра пізнавальних мотивів, навчального типу мотивації;

- б) ситуації ненавчального характеру із зовнішніми шкільними атрибутами властиві дітям з позитивним ставленням до школи, але зовнішньою мотивацією;
- в) ігрові ситуації в школі властиві дітям з позитивним ставленням до школи, але перевагою ігрової мотивації. [28]

Висновки до другого розділу

У другому розділі підібрані методики призначені для оцінки готовності рівня дітей до навчання, їх психічного розвитку та мотиваційної сфери.

Перша методика Керна – Йерасека складається з трьох субтестів, кожен з яких передбачає дослідження певного аспекту розвитку дитини. Ця методика дозволяє дослідити зокрема загальний психічний розвиток, розвиток мислення та вміння слідувати інструкціям. Сам тест включає в себе малюнковий тест, копіювання фрази та замальовування точок, що дозволяє комплексно оцінити дрібну моторику, когнітивні та психічні навички дитини.

Другою методикою для дослідження є методика типу мотивації розроблена Н.І. Гуткіною «Будиночок» для виявлення рівня шкільної зрілості. Ця методика дозволяє оцінити вільну увагу, просторове сприйняття та дрібну моторику дитини, здатність зрозуміти та виконувати інструкції. Сама методика складається із зразка з намальованим будиночком та чистого аркушу, які даються дитині і просять намалювати таку ж картинку. Для обробки та отримання результату підраховують кількість балів, які нараховуються за помилки. Помилками вважаються відсутність якихось деталей або збільшення окремих деталей, неправильно зображені елементи або лінії.

Третьою методикою є проєктивна методика “Дерево”. Саме ця методика дозволяє визначити та оцінити емоційний стан дитини, поведінкові установки, а також її мотивацію до навчання. Вибір фігурок на дереві розуміє оцінку дитини та її поточний емоційний фон. Методика складається із бланка із намальованим деревом та чоловічками, які знаходяться на та під деревом, але не мають нумерації. Дитині необхідно уважно подивитися на бланк та обвести зеленим

олівцем чи фломастером того чоловічка, який нагадує їй самого себе. Результат оцінюють за бланком, де чоловічки мають нумерацію і кожен з них вказує на емоційний стан дитини.

Четвертою методикою на виявлення ставлення дитини до школи, її мотиваційної готовності до навчання та визначення типу мотивації є проєктивна методика “Що мені подобається в школі?” розроблена Н.Г. Лускановою. Згідно методики, дитину просять намалювати що їй подобається в школі. Відкрита інструкція та відсутність жорстких умов дає дитині свободу вибору, що сприяє виявленню її справжніх інтересів та відношення до школи. Інтерпретація результатів відбувається за допомогою аналізу малюнка, його відповідності до заданого завдання. Неготовність дитини до навчання та низький рівень мотивації може відображатись тим, що дитина зображує школу як місце для ігор. Це свідчить про переважання ігрової діяльності, мотиваційну незрілість та недостатній інтерес до самого навчання. На основі отриманих результатів, фахівці можуть допомогти дітям змінити ставлення до школи, підтримати їхню адаптацію та знайти підходи до формування інтересу до навчання.

РОЗДІЛ 3.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

У даному розділі представлено результати емпіричного дослідження адаптації молодших школярів до шкільного навчання. Нами здійснено кількісний та якісний аналіз результатів, отриманих за попередньо розробленою програмою дослідження, а також здійснено аналіз даних -спочатку кількісний, потім якісний. Результати проінтерпретовані, проаналізовані у порівнянні, представлені у вигляді таблиць та діаграм, що спробує їх інтерпретацію.

3.1. Організація емпіричного дослідження

Дослідження проводилось на базі Ліцею №90 Печерського району м. Києва. У дослідженні приймали участь учні перших класів віком 6 років. Всього взяло участь 69 учнів, 34 хлопця та 35 дівчат.

Емпіричне дослідження проводилося за здалегідь розробленим планом, і включало три етапи.

Першим етапом дослідження був підготовчий. На цьому етапі вивчалась та аналізувалась література, що стосувалася адаптації молодших школярів до шкільного навчання. У результаті опрацювання зарубіжних та вітчизняних першоджерел, нами виявлено основні моменти, які є цікавими для подальшого дослідження і акцентувалася увага саме на дослідженні сучасних молодших школярів під час війни, адже адаптація є нетиповою, описаною у класичних доробках, а ускладнюється додатковими об'єктивними стрес генними факторами, що впливають на рівень та швидкість адаптації першокласників. Відбувався добір методик, які будуть найбільш інформативними, з урахуванням вікових особливостей досліджуваних.

Другим етапом було проведення підібраних методик з метою вивчення рівня адаптації молодших школярів в умовах війни. Були проведені наступні методики:

- 1) Методика Керна-Йерасека для визначення рівня функціональної готовності до навчання
- 2) Методика Н.І. Гуткіної «Будиночок» для виявлення рівня шкільної зрілості
- 3) Проективна методика «Дерево» для визначення емоційного стану
- 4) Проективна методика Н.Г. Лусканової «Що мені подобається в школі?» для визначення типу мотивації

На третьому етапі дослідження була проведена обробка отриманих результатів. Отримані дані були проаналізовані та занесені у таблиці, схеми та діаграми. Нами здійснювалася як кількісна так і якісна обробка, після індивідуальної обробки (адже завдання містять проективні методи дослідження, що потребують детальної глибокої обробки). Під час якісної обробки, здійснювалося аналізування та порівняння отриманих даних, приписування категорій до кількісних показників та інтерпретування результатів у поєднанні з усіма психодіагностичними методиками.

3.2. Аналіз рівня функціональної готовності молодшого школяра до шкільного навчання

На першому етапі дослідження згідно із сформованим пакетом діагностичного інструментарію було підготовлене та проведене групове діагностичне обстеження на рівень функціональної готовності молодшого школяра до школи. Діагностика проводилась із цілим класом, кожна дитина отримувала бланк методики або чистий аркуш для виконання та аркуш зі стимульним матеріалом, після цього зачитувалась інструкція, уточнювалось, чи всі діти зрозуміли завдання та давалась команда початку виконання. Результати

за кожною методикою було обчислено для кожного класу окремо та для всієї паралелі загалом, що відображено у таблицях 1-5.

Таблиця 3.2.1.

Рівень функціональної готовності до шкільного навчання

Високий					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	11	11	14	12	48
%	69%	65%	77,7%	66,7%	69,5%
Середній					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	5	5	4	6	20
%	31%	29%	22,3%	33,3%	29%
Низький					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	0	1	0	0	1
%	0%	6%	0%	0%	1,5%

Як можна побачити, загалом по вибірці 48 учнів із 69 (69,5%) мають високий рівень функціональної готовності до школи. У цих дітей уже на даний момент повністю сформована довольність та цілеспрямованість діяльності, оптимально для віку розвинені процеси мислення, дрібна моторика, вони володіють необхідними для учня спостережливістю, охайністю, старанністю, посидючістю, здатні чітко й успішно виконати завдання різної складності за інструкцією та зразком, не бояться братись за незнайомі завдання, демонструють оптимальний рівень домагань та мотивацію успіху.

У 20 дітей (29%) спостерігається середній рівень функціональної готовності – загальний психічний розвиток, довольність діяльності, розвиток процесів мислення відповідають віковим вимогам, однак спостерігаються окремі

труднощі. Зокрема, у всіх дітей даної групи відзначається недостатній рівень розвитку дрібної моторики та просторового сприймання – складнощі копіювання складних або невеликих за розміром елементів, їх взаємного розташування, дотримання кількості елементів, пропорцій та форм зображень. Необхідна додаткова увага педагога до розробляння пальців рук, розвитку дрібної моторики та формування навичок письма.

Також спостерігаються також деякі труднощі сприймання та розуміння інструкції, концентрації довільної уваги; зазначені учні здатні виконати просте завдання за зразком, можуть довільно зосереджуватись на нескладних об'єктах, однак більш складне завдання викликає труднощі, увага є недостатньо стійкою, порівняно швидко втрачається концентрація, проявляється розсіяність, розгальмованість; окрім цього не завжди сприймають інструкцію з першого разу – потребують додаткових чітких роз'яснень, спрямування в процесі роботи, також протягом занять рекомендоване порівняно частіше застосування ігор та вправ на розвантаження, активізацію та концентрування уваги.

Також виявлено одну дитину із низьким рівнем функціональної готовності до навчання (1,5%). В учениці спостерігаються виражені труднощі із процесами мислення (розуміння інструкції і суті завдання, сприймання і первинний аналіз запропонованого матеріалу, загальна сплутаність мислення) довільністю діяльності та концентрацією уваги (без постійного стимулювання увага втрачається за 30-40 секунд), просторовим сприйманням та дрібною моторикою (складнощі копіювання елементів незалежно від складності й розміру, відтворення їх взаємного розташування, дотримання кількості елементів, пропорцій та форм зображень, неохайність та нечіткість зображень).

Для наочності, представимо подані результати у вигляді діаграми (рис. 3.2.1.)

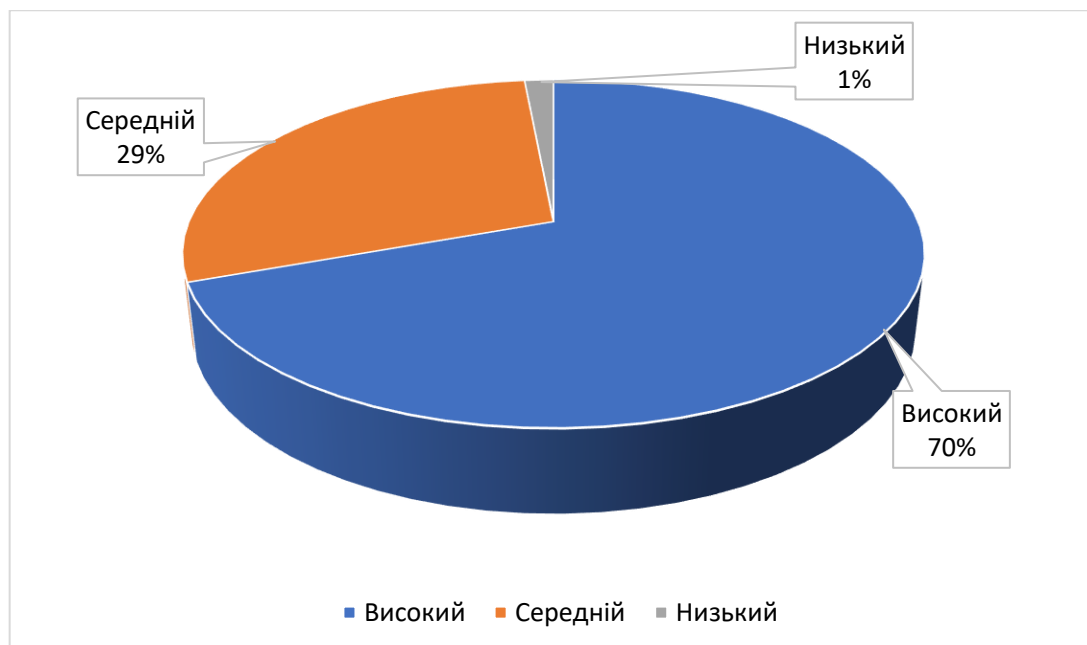

Рис. 3.2.1. Рівень функціональної готовності до шкільного навчання

Як видно з рис. 3.2.1., переважаючим рівнем функціональної готовності першокласників виявлено високий. Адже 69,5% молодших школярів проявляють високу функціональну готовність, що значно полегшує їх адаптацію до шкільного навчання. 29% досліджуваних перебувають на середньому рівні функціональної готовності, що передбачає існуючі труднощі у сприйманні, розумінні інструкції, концентрації довільної уваги, стійкості та обсягом довільної уваги. Ці діти потребують додаткових чітких роз'яснень, спрямування в процесі роботи. І лише 1,5% молодших школярів перебуває на низькому рівні, що потребує додаткової роботи з боку психологів та педагогів.

3.3. Дослідження рівня шкільної зрілості

Наступним етапом дослідження було визначення рівня шкільної зрілості у дітей та типу мотивації у дітей за допомогою методик Н.І. Гуткіної «Будиночок» та Н.Г. Лусканової «Що мені подобається в школі?».

Таблиця 3.2.2.

Рівень шкільної зрілості

Високий					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	16	12	16	15	59
%	100%	71%	88,8%	83,3%	85,5%
Середній					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	0	4	2	3	9
%	0%	24%	11,2%	16,7%	13%
Низький					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	0	1	0	0	1
%	0%	5%	0%	0%	1,5%

Як можна побачити, загалом по вибірці 48 учнів із 69 (69,5%) мають високий рівень функціональної готовності до школи. У цих дітей уже на даний момент повністю сформована довільність та цілеспрямованість діяльності, оптимально для віку розвинені процеси мислення, дрібна моторика, вони володіють необхідними для учня спостережливістю, охайністю, старанністю, посидючістю, здатні чітко й успішно виконати завдання різної складності за інструкцією та зразком, не бояться братись за незнайомі завдання, демонструють оптимальний рівень домагань та мотивацію успіху.

У 20 дітей (29%) спостерігається середній рівень функціональної готовності – загальний психічний розвиток, довільність діяльності, розвиток процесів мислення відповідають віковим вимогам, однак спостерігаються окремі труднощі. Зокрема, у всіх дітей даної групи відзначається недостатній рівень розвитку дрібної моторики та просторового сприймання – складнощі копіювання складних або невеликих за розміром елементів, їх взаємного розташування, дотримання кількості елементів, пропорцій та форм зображень. Необхідна додаткова увага педагога до розробляння пальців рук, розвитку дрібної моторики та формування навичок письма. Також спостерігаються також деякі труднощі

сприймання та розуміння інструкції, концентрації довільної уваги; зазначені учні здатні виконати просте завдання за зразком, можуть довільно зосереджуватись на нескладних об'єктах, однак більш складне завдання викликає труднощі, увага є недостатньо стійкою, порівняно швидко втрачається концентрація, проявляється розсіяність, розгальмованість; окрім цього не завжди сприймають інструкцію з першого разу – потребують додаткових чітких роз'яснень, спрямування в процесі роботи, також протягом занять рекомендоване порівняно частіше застосування ігор та вправ на розвантаження, активізацію та концентрування уваги.

Також виявлено одну дитину із низьким рівнем функціональної готовності до навчання (1,5%). В учениці спостерігаються виражені труднощі із процесами мислення (розуміння інструкції і суті завдання, сприймання і первинний аналіз запропонованого матеріалу, загальна сплутаність мислення) довільністю діяльності та концентрацією уваги (без постійного стимулювання увага втрачається за 30-40 секунд), просторовим сприйманням та дрібною моторикою (складнощі копіювання елементів незалежно від складності й розміру, відтворення їх взаємного розташування, дотримання кількості елементів, пропорцій та форм зображень, неохайність та нечіткість зображень).

Для наочності, представимо результати у вигляді рисунку (рис. 3.2.2.)

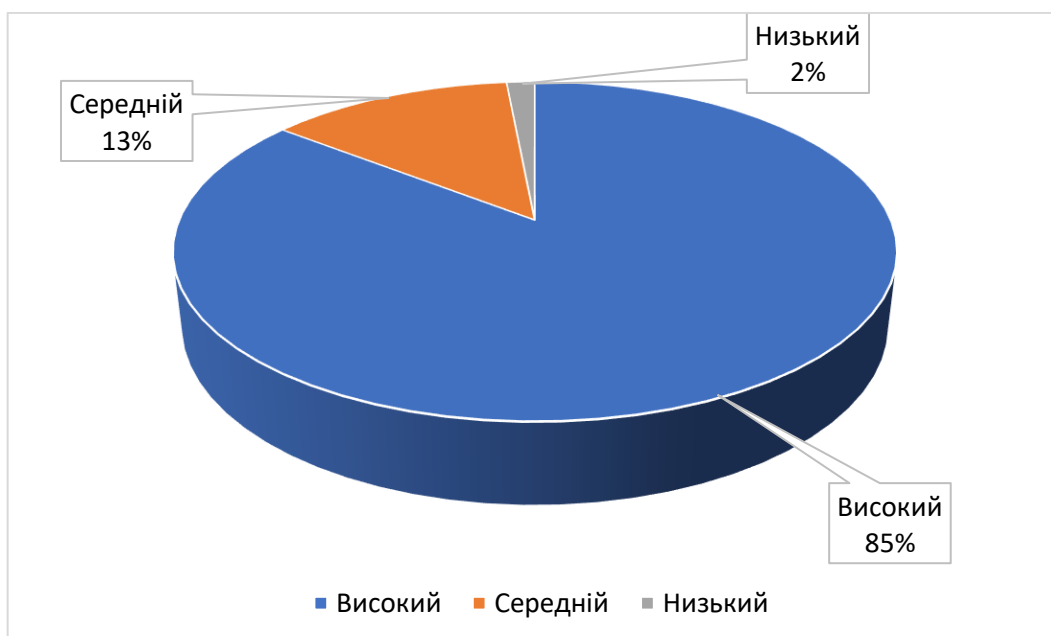

Рис. 3.2.2. Рівень шкільної зрілості

Як видно з рис. 3.2.2., у більшості першокласників (85%) на високому рівні представлена шкільна зрілість, а отже повністю сформована довільність та цілеспрямованість діяльності, оптимально для віку розвинені процеси мислення, дрібна моторика.

Проаналізувавши показники шкільної зрілості маємо можливість представити рівні шкільної адаптації першокласників. (таблиця 3.2.3)

Таблиця 3.2.3

Рівень шкільної адаптації

Високий					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	9	12	14	11	46
%	56%	70%	77,7%	61,1%	66,7%
Середній					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	7	3	4	7	21
%	44%	18%	22,3%	38,9%	30,3%
Низький					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	0	2	0	0	2
%	0%	12%	0%	0%	3

При дослідженні шкільної адаптації високий рівень загалом по вибірці виявлено у 46 учнів (66,7%). Високий рівень адаптації свідчить про цілком позитивне ставлення до школи, виражену навчальну мотивація, зацікавленість у навчанні, охоче відвідування уроків, прагнення якнайуспішніше виконувати вимоги, що висуває школа, чітко дотримуватися всіх указівок учителя, сумлінність та відповідальність, приязнь до вчительки та однокласників, комфортне самопочуття у колективі. Діти даної групи характеризуються сформованою емоційною, мотиваційною та вольовою готовністю до навчання.

21 дитина відрізняється середнім рівнем шкільної адаптації: їм притаманне загалом позитивне ставлення до школи, достатньо виражене бажання відвідувати навчання, однак певні фактори заважають повноцінній адаптації. До таких факторів може належати переважання ігрової мотивації, відвідування задля забав з однокласниками на перервах, ігор на фізкультурі тощо; несприятливі стосунки з однокласниками й страх перед вчителькою; надто велика суб'єктивна складність навчання, що зменшує задоволення від нього.

Також виявлено двоє (3%) учнів із повною дезаптацією, що висловлюють виключно негативне ставлення до навчання і до школи взагалі, відсутність зацікавленості й мотивації, пряме небажання відвідувати заняття, при цьому не фіксуються жодні компенсаторні фактори, цих дітей не цікавлять не лише уроки, а й позаурочні активності чи спілкування з однокласниками.

Представимо отримані результати у вигляді дівгоами (рис. 3.2.3.)

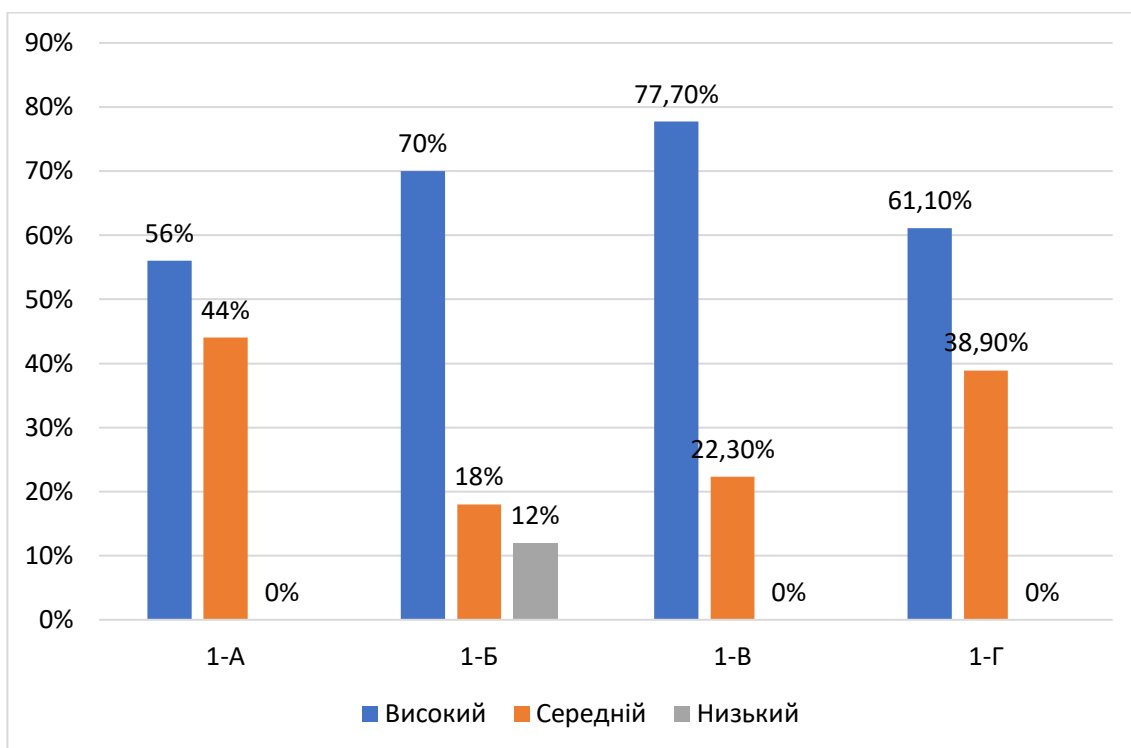

Рис. 3.2.3. Рівень шкільної адаптації

Як видно з рис. 3.2.3. по вибірці досліджуваних, не зважаючи на клас, переважаючим рівнем є високий, що має позитивну тенденцію до навчання молодших школярів у початковій школі. Проте, у 1Б класі, спостерігається наявність 2 учнів, які мають низьку адаптацію. Спробуємо проаналізувати ці

результати. Одна така дитина – це учениця 1-Б класу Анна Ж., у якої також виявлено низький рівень за першими двома методиками. враховуючи повну інтелектуальну та функціональну неготовність до навчання та виключно ігрову мотивацію, можна припустити загальну психічну та особистісну незрілість, що зумовлює застрягання в дошкільному віці та нездатність перейти до більш дорослих форм діяльності. Для подолання дезадаптації необхідна поглиблена діагностика рівня психічного та зокрема пізнавального розвитку та корекційні впливи відповідно до результатів. Другий дезадаптований учень Давид М. має високі показники за параметрами інтелектуальної та функціональної готовності до навчання, згідно із показниками методик, пізнавальний розвиток учня відповідає віковій нормі, він швидко розуміє інструкцію і суть завдання, сприймає та аналізує стимульний матеріал, здатен цілеспрямовано діяти та довільно концентруватись і утримувати увагу на визначеному об'єкті. Образне та вербальне сприймання і мислення, просторове сприйняття, довільна увага, дрібна моторика розвинені на достатньому рівні. Безпосередньо функціонально та інтелектуально хлопчик повністю готовий до школи, його дезадаптація зумовлена тотальним негативізмом його сприймання, протестністю поведінки, особистісною егоцентричністю, агресивним неприйняттям жодних правил, тож школа, як осередок нормативності, уніфікованих вимог сприймається як неприйнятне обмеження і бурхливо відторгається. Для подолання дезадаптації необхідна глибинна корекція емоційно-вольової сфери.

Представимо результати, отримані у результаті вивчення типу шкільної мотивації.

Таблиця 3.2.4.

Тип шкільної мотивації

Навчальна					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	8	5	8	10	31
%	50%	29%	44,4%	55,5%	45%

Зовнішня					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	0	0	2	6	8
%	0%	0%	11,2%	33,3%	11,5%
Ігрова					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	8	10	8	2	28
%	50%	59%	44,4%	11,2%	40,5%
Не визначена					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	0	2	0	0	2
%	0%	12%	0%	0%	3%

Докладніше аналізуючи провідний тип мотивації, можна відмітити, що 31 дитина загалом по вибірці (45%) характеризується зрілою навчальною мотивацією, їх приваблює сам процес навчальної діяльності, пізнання нової інформації, освоєння нових навичок, вони розуміють важливість освіти та отримують задоволення від роботи на уроці. Восьмеро дітей (11,5%) характеризуються зовнішньою мотивацією, їх приваблюють, в першу чергу, зовнішні атрибути статусу школяра – портфель, шкільне приладдя, вони вважають статус учня привабливим, «дорослим», пишаються ним, їм подобається ходити в школу, однак сам процес навчання, розвитку, здобуття знань є порівняно менш цінним, що свідчить про деяку особистісну незрілість.

Доволі поширеною є також ігрова мотивація, притаманна 28 учнів (40,5%). Ці діти зосереджені на попередній, дошкільній ігровій діяльності, їх цікавлять розваги, забавки з друзями, дозвілля, улюбленими стають уроки, де можна гратися або не потрібно особливо напружуватись (фізкультура, музика), навчальна діяльність не викликає особливого інтересу та знаходиться на другому плані. Для початку першого року навчання таке спрямування є цілком

допустимим і нормальним, однак також може свідчити і про особистісну незрілість, деяке застрягання у молодшому шкільному віці, неготовність і небажання переходити до більш дорослих форм діяльності, необхідна додаткова увага класовода.

Для унаочнення отриманих результатів, представимо їх у вигляді рисунку.

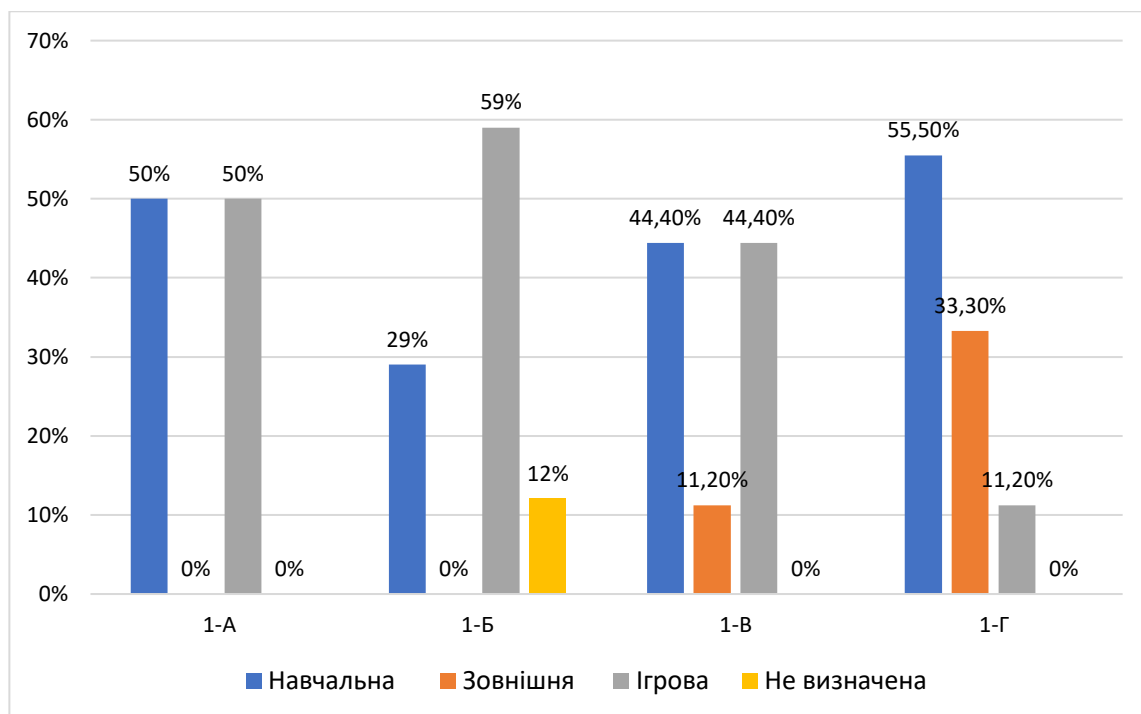

Рис. 3.2.4. Тип шкільної мотивації

Мотивацію двох учнів (3%) визначити не вдалось, це ті самі двоє учнів 1-Б класу, що є дезадаптованими. Мотивацію Анни Ж. не вдалось визначити, оскільки як інструкцію «Намалюй, що тобі найбільше подобається в школі», так і аналогічне питання учениця не сприйняла. За відповідями на питання анкети Н.Г. Лусканової для визначення рівня шкільної адаптації видно, що як навчальна діяльність, так і спілкування та спільні заняття з іншими дітьми Анну не цікавлять, тож побічно можна припустити зовнішній тип мотивації. Загалом за результатами усіх методик у Анни відзначається тотальна неготовність до навчання у всіх аспектах. Також неможливо визначити тип мотивації Давида М., оскільки у нього відсутня мотивація відвідування школи як така, немає жодного аспекту, який би подобався. На завдання «намалюй, що тобі найбільше

подобається в школі» учень зобразив, як скидає на однокласників снаряди, що не відповідає жодному типу мотивування та відображає агресивні й антисоціальні прояви особистості дитини, а також очевидно є наслідком переживання учнем воєнних подій та рефлексії отримуваної інформації.

3.4. Аналіз адаптації до шкільного навчання в умовах війни

Дослідження емоційного стану молодших школярів було досліджено за допомогою проективної методики «Дерево».

Таблиця 3.4.1..

Емоційний стан учнів та провідні установки

Позитивний					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	11	12	13	15	51
%	68,75%	70,5%	72,2%	83,3%	74%
Негативний					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	5	5	5	3	18
%	31,25%	29,5%	27,8%	16,7%	26%

Емоційний стан в абсолютній більшості першокласників сприятливий – у позитивному стані загалом перебуває 74% дітей, почуваються комфортно, стабільно, із позитивним фоном настрою, переважанням конструктивних стеничних емоцій, відкритістю та прагненням до спілкування, спрямуванням на пошук позитивних вражень, побудову позитивних контактів. Найчастіше при цьому зустрічається саме товариськість, прагнення до дружних контактів та взаємодії, як домінуючі в стані.

Загалом із групи з позитивним емоційним станом було виділено дві близьких, однак дещо відмінних підгрупи. До першої віднесені діти із комфортним станом та товариськістю, прагненням до активного дружнього.

спілкування, у яких при цьому домінує конструктивність та стабільність, просоціальна спрямованість, відзначається більша зрілість поведінки та мотивації – 24 учні, 34,8%. До другої групи належать діти також із позитивним станом, в якому переважає прагнення до розваг, веселощів, спільних ігор з друзями, їх товариськість більш інфантильна, поведінка менш зріла, однак емоційний фон також сприятливий – 27 учнів із 69 діагностованих, 39,2%. Переважно це також учні із ігровою мотивацією, що відображає їх дитячу спрямованість та прагнення до розваг.

Також виявлено частину дітей, чий стан згідно методики можна трактувати як негативний (18 дітей, 26%), однак необхідно зважати на природу такого стану. Зокрема, шестеро дітей серед усіх першокласників (8,7%) належать до стомлюваних, сором'язливих, малокомунікабельних, чуйних, вразливих, дещо замкнених, однак на основі результатів інших методик та спостереження за поведінкою дітей зроблено висновок, що такі характеристики зумовлені інтовертованістю та меланхолійним типом темпераменту учнів й не вказують на кризовий стан або негативні тенденції та не потребують цілеспрямованої корекції, лише делікатного підходу до цих дітей.

Проте також виявлено семеро учнів (10%), які характеризуються відстороненістю, хворобливою замкненістю та тривожністю, такі діти нервові, невпевнені в собі, реагують на навколишніх з острахом, сприймають світ як базово небезпечний, загрозливий, негативний, прагнуть в якості захисної реакції відмежуватись, уникнути контактів, що є свідченнях негативних обставин розвитку в минулому або досі. Подібні реакції проявили ще двоє дітей (3%), відзначивши пункти, що відображають тенденцію до відмежування від навколишньої дійсності та відходу в себе, прагнення заховатись від світу. При цьому саме ці учні в поведінці, за результатами спостереження, демонструють подібну поведінку лише при контактах з дорослими, проявляють страх, занепокоєння, прагнуть будь-яким способом уникнути такого контакту, з однолітками ж поводяться спокійно, вступають в розмови та долучаються до

ігор, що свідчить про травматизацію конкретно з боку дорослих. В усіх цих випадках необхідне проведення додаткової діагностики для виявлення інших емоційно-вольових й особистісних особливостей дітей і встановлення причини тривожності, та залучення батьків для з'ясування обставин розвитку та травматичних впливів.

Опрацьовані результати пропонуємо зобразити у наочному вигляді (рис. 3.4.1) :

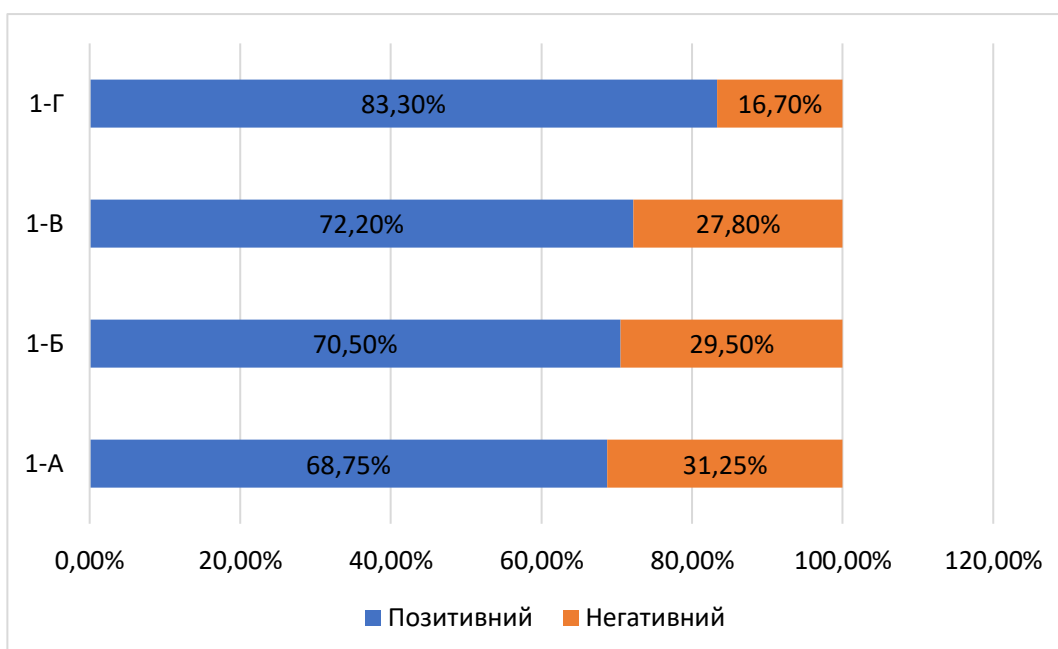

Рис. 3.4.1. Емоційний стан учнів та провідні установки

Як видно з рис. 3.4.1., існує загально позитивні тенденція у вибірці досліджуваних з приводу емоційного стану, адже позитивний стан фіксується у 74% вибірки.

Наведемо уточнені дані за допомогою роботи психолога із учнями у результаті спостереження. Так, виявлено учня, що характеризується завищеною самооцінкою та прагненням до перебування в центрі уваги, лідерства і домінування. Це дитини із особливими потребами, зокрема труднощами емоційно-вольової сфери, пов'язаними із недостатньо сформованою саморегуляцією, фактичною відсутністю емоційного та поведінкового самоконтролю, тож імовірно емоційні та поведінкові тенденції спричинені саме такими особливостями і можуть бути нівельовані в ході спрямованої корекційної

роботи, передбаченої із учнем. Один учень (1,5%) характеризується установкою на подолання перешкод як провідною тенденцією, що вказує на негативізм і опозиційність поведінки. При цьому такі тенденції поєднуються із дуже високим рівнем інтелектуальної і функціональної готовності до навчання та негативним ставленням до школи і небажанням відвідувати заняття. Можна припустити, що через надвисокий інтелектуальний розвиток Гордій відчувається старше свого віку, через що соціальна ситуація розвитку першокласника для нього неприваблива і дратуюча. Як наслідок, неможливість кардинально змінити цю ситуацію викликає негативізм та протест. Також один учень (1,5%) характеризується поєднанням установки на подолання перешкод та завищеної самооцінки і прагнення до домінування – це Давид М., що підтверджує результати інших методик та висновки спостереження за поведінкою дитини, згідно яких Давид відрізняється негативізмом, особистісною агресивністю та антисоціальною позицією. В даному випадку необхідно провести поглиблену діагностику емоційно-вольової сфери Мельниченко Давида, провести консультацію з мамою щодо стану і поведінки дитини та спрямувати до відповідних фахівців для додаткового обстеження та проведення глибинної корекції емоційно-вольової сфери.

Представимо результати оцінки емоційного стану учнів та провідних установок (таблиця 3.4.2)

Таблиця 3.4.2.

Емоційний стан учнів та провідні установки

Позитивний					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	11	12	13	15	51
%	68,75%	70,5%	72,2%	83,3%	74%
Негативний					
	1-А	1-Б	1-В	1-Г	Загалом
Кількість	5	5	5	3	18
%	31,25%	29,5%	27,8%	16,7%	26%

Загалом було виділено чотири групи першокласників відповідно до готовності й адаптації до навчання та окрема група дітей, що потребують особливої уваги з точки зору емоційного стану та поведінкових установок:

1. Повністю готові до навчання в інтелектуальному, функціональному, емоційно-вольовому та мотиваційному аспекті, не потребують особливого підходу та додаткової уваги – загалом 22 учні, 32%.

2. Готові до навчання в інтелектуальному та функціональному аспекті, однак потребують уваги до емоційної адаптації до школи і формування навчальної мотивації – 34,5%. Потребують додаткового зацікавлення і мотивування, включення в навчальний процес порівняно більшого обсягу ігрових елементів

3. Потребують додаткової уваги в навчальному аспекті з огляду на дещо недостатню функціональну та інтелектуальну готовність – 22 учні, 32%. Потребують додаткової уваги до розвитку дрібної моторики і навичок письма, додаткових чітких роз'яснень суті завдань, акцентування на основному і другорядному у завданні, звернення уваги на деталі, спрямування і стимулювання в процесі роботи, розвитку довільної уваги в межах занять. Труднощі знаходяться в межах норми, на даному етапі не потребують додаткової корекції.

4. Повністю неготові до навчання та дезадаптовані діти – в дану групу входить одна учениця (1,5%), відзначаються труднощі сприймання, сплутаність мислення, недостатня сформованість довільності діяльності, особистісна незрілість. Можливим є недостатній для віку рівень психічного розвитку, необхідна поглиблена діагностика пізнавальної сфери та корекційні впливи відповідно до результатів.

5. Діти, що перебувають в негативному емоційному стані або мають емоційні особливості:

— Інтровертовані, чутливі, делікатні та сором'язливі діти – загалом 6 (8,7%), потребують м'якого підходу у взаємодії, огороження від надмірних стимулів та впливів будь-якого характеру, надавання можливості індивідуальної роботи, варто не перевантажувати спілкуванням, включати до колективної діяльності та розвивати комунікативну компетентність поступово. Не потребують корекційної роботи.

— Тривожні, замкнені, відсторонені діти, нервові, невпевнені в собі, що сприймають навколишній світ та інших людей, особливо дорослих, як небезпечних, таких, що можуть завдати шкоди, і прагнуть уникнути контактів, ізолюватись, щоб захиститись – загалом 9 (13%). В рамках роботи вчителя необхідно відслідковувати емоційний стан протягом навчання, створювати атмосферу безпеки і комфорту, чуйно реагувати на бурхливі емоційні прояви дітей; в рамках роботи психолога необхідне проведення додаткової діагностики емоційно-вольової та особистісної сфери для з'ясування причин виникнення такої тривожності, залучення батьків для з'ясування обставин розвитку та травматичних впливів, подальше коригування виховних впливів в сім'ї для змін умов розвитку дитини та проведення систематичної психологічної роботи для зниження тривожності.

— Діти із агресивними тенденціями до протидії, протистояння, домінування – загалом троє (4,3%). Нівелювання залежить від причини; у випадку учня із особливими потребами необхідна реалізація запланованої корекційної програми із розвитку емоційно-вольової сфери в рамках роботи команди психолого-педагогічного супроводу. У випадку учня із дуже високим рівнем інтелектуальної та функціональної готовності і негативізмом, тенденціями до протидії необхідне індивідуальне планування навчальної діяльності і завдань відповідно до його рівня, надання більшої особистої свободи та відповідальності для наближення соціальної ситуації до рівня особистого розвитку дитини та нівелювання внутрішнього конфлікту. У випадку учня, що відрізняється надвисоким рівнем агресії, асоціальними та антисоціальними

тенденціями у поведінці необхідне перенаправлення до інших фахівців (невропатолог, дитячий психіатр) для додаткового обстеження та проведення глибинної корекції емоційно-вольової сфери.

Для наочності представимо отримані результати емоційного стану та провідних установок у вигляді наступної гістограми (рис. 3.4.2.)

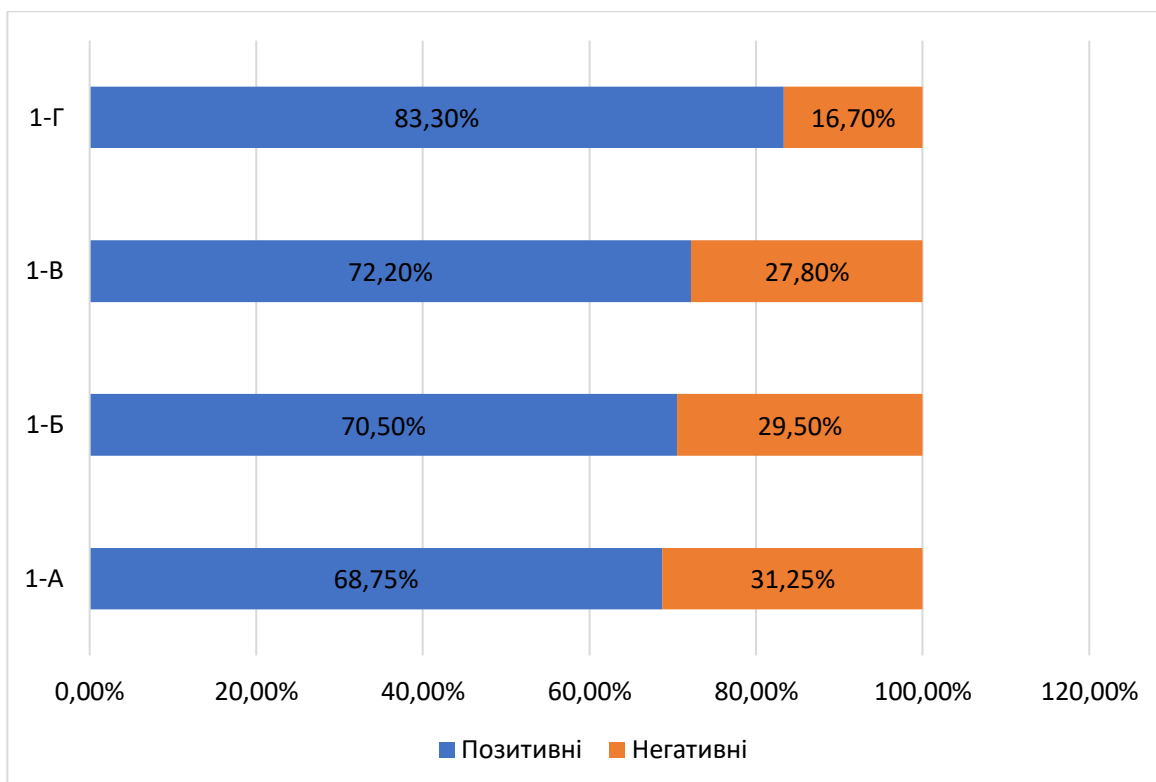

Рис. 3.4.2. Емоційний стан учнів та провідні установки

Як видно з рис. 3.4.2, спостерігається загально позитивний емоційний стан молодших школярів, що сприяє розвитку шкільної адаптивності та спрощує процес адаптації до шкільного життя школярів.

Спробуємо проаналізувати рівні шкільної адаптації із вираженням емоційних станів та провідних установок молодших школярів. Ми намагаємося спів віднести результати, отримані за виявленням загальної шкільної мотивації (високий, низький та середній рівень) із переважанням позитивного та негативного емоційного фону у молодших школярів.

Погляньмо на наступну таблицю (таблиця 3.4.3.)

Таблиця 3.4.3.

**Рівень шкільної адаптації молодших школярів по відношенню до
переважаючого емоційного стану та провідних установок**

Емоційний стан учнів та провідні установки	Рівень шкільної адаптації		
	високий	середній	низький
Позитивний емоційний стан та провідні установки	63,10%	9,59%	1%
Негативний емоційний стан та провідні установки	2,90%	5,10%	18,31%

Як видно з таблиці 3.4.3, у молодших школярів, які проявляють високий рівень адаптації до школи, у 63,1% спостерігаються позитивний емоційний стан та провідні установки, що свідчить про роль емоційного фактору у шкільній адаптації та налагодження емоційного стану для успішного виконання ролі школяра. І навпаки, у школярів, які проявляють низький рівень адаптації – спостерігається переважання негативних емоційних установок та загального негативного емоційного стану, що перешкоджає адаптації до шкільного навчання та засвоєння ролі школяра, з провідними мотивами та установками.

Висновки до третього розділу

У розділі було проведено аналіз функціональної готовності, рівня шкільної адаптації та емоційного стану молодших школярів в умовах воєнного часу. Результати дослідження свідчать, що більшість учнів мають достатній рівень готовності до навчання, позитивну адаптацію до шкільного середовища та сприятливий емоційний стан.

Зокрема, високий рівень функціональної готовності виявлено у 69,5% учнів, які демонструють сформованість когнітивних процесів, довільної діяльності, мотивації та необхідних навчальних навичок. Середній рівень готовності мають 29% дітей, які потребують уваги до розвитку дрібної моторики, просторового сприйняття та стійкості уваги. Низький рівень готовності зафіксовано у 1,5% дітей, для яких необхідна комплексна діагностика і корекційна робота.

Щодо шкільної адаптації, високий рівень виявлено у 66,7% учнів, які мають позитивне ставлення до школи, сформовану мотивацію, комфорт у колективі та відповідальне ставлення до навчання. Середній рівень адаптації у 30,3% дітей, які потребують підтримки у формуванні мотивації та покращенні соціальної взаємодії. Деадаптація спостерігається у 3% учнів, які мають труднощі у соціально-емоційному аспекті та негативне ставлення до навчання.

Дослідження емоційного стану показало, що у 74% дітей домінує позитивний емоційний фон, відкритість до спілкування, конструктивні емоції та товариськість. Водночас у 26% учнів зафіксовано негативний стан, зокрема, у 8,7% — через індивідуальні особливості (сором'язливість, інтровертованість), які не потребують корекції, у 13% — через тривожність і замкненість, що потребує додаткової діагностики і психологічної підтримки, а у 4,3% — через агресивні або протестні тенденції, які вимагають індивідуального підходу та корекційної роботи.

Аналіз мотивації до навчання показав, що 45% учнів мають зрілу навчальну мотивацію, 40,5% характеризуються ігровою мотивацією, притаманною дошкільному віку, а 11,5% — зовнішньою мотивацією, що свідчить про деяку особистісну незрілість. У 3% дітей мотивація до навчання взагалі не визначена через складні адаптаційні труднощі та негативне ставлення до школи.

Отримані дані вказують на необхідність підтримки дітей із середнім рівнем готовності та адаптації шляхом розвитку дрібної моторики, уваги, впровадження ігрових елементів у навчальний процес. Учні з тривожністю чи агресивними проявами потребують додаткової діагностики, залучення батьків до вирішення проблем і створення комфортного середовища для навчання. Випадки дезадаптації вимагають індивідуального підходу, консультацій фахівців і корекційних заходів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретичного аналізу та емпіричного дослідження з проблематики адаптації молодших школярів до навчання у початковій школі в умовах війни нами виявлено наступні висновки:

0. Адаптація молодших школярів до навчання – це цілісний, багатовимірний процес, який охоплює когнітивний, емоційний, соціальний та фізіологічний рівень. Процес адаптації пов'язаний із переходом дитини до систематичного навчання, і включає в себе прийняття нової соціальної ролі – учень; освоєння нових правил та норм поведінки в навчальному середовищі; освоєння в колективі однолітків; встановлення та налагодження взаємин із педагогами. Варто зазначити про важливість розвитку емоційно-вольової сфери, у дітей які вміють контролювати свої емоції та проявляють старанність і наполегливість процес адаптації відбувається значно легше, швидше і менш травматично. Процес адаптації дитини із розвитком особистості. Відповідно до аналізу психолого-педагогічної літератури виділяють: гармонійну адаптацію (в дитини позитивне ставлення до навчання, у дитини з'являються друзі, доброзичливі стосунки з вчителем), напружену адаптацію (Спостерігаються труднощі в емоційній сфері, але їх можна подолати за допомогою зовнішньої підтримки) та дезадаптацію (дитина абсолютно не пристосована до нових умов, вона має знижений інтерес до навчання, немає друзів, проявляє стресові реакції)

1. При дослідженні молодших школярів варто звертати увагу на особливості їх психологічного розвитку. Складність цього віку полягає в зміні у дитини провідної діяльності з ігрової до навчальної. Зміни відбуваються в усіх сферах дитини, а саме когнітивній, емоційно – вольовій та соціальній. Цей період є дуже важливим періодом психологічного та особистісного розвитку дитини. Відбуваються різкі зміни, пов'язані як із зміною соціальної ситуації розвитку так і видом провідної діяльності. На когнітивному рівні у дитини відбувається формування конкретно – логічного мислення, відбувається розвиток здатності аналізувати, узагальнювати та порівнювати. Також відбувається розвиток

рефлексії у дітей в цьому віці. Низка авторів описують розвиток пізнавальних процесів у цьому віці – існування тісного взаємозв'язку між розвитком пам'яті та змістом навчальної діяльності; перехід до довільного запам'ятовування, уваги. Важливу роль відносять мовленню дитини, адже саме мовлення стає інструментом мислення. За допомогою мовлення дитина вчиться висловлювати свої думки та бажання. Також варто наголосити на значенні спілкування для дитини, адже в школі дитина поповнює свій словниковий запас, дізнаючись нові слова та конструкції і засвоюючи їх значення.

Аналізуючи емоційну сферу молодшого школяра, варто відзначити, що емоції у молодших школярів все ще яскраві та безпосередні. Діти гостро можуть реагувати на оцінку зі сторони дорослих та однолітків. Саме у цей період, відбувається формування соціально значущих емоцій, а саме відчуття відповідальності, обов'язку, сорому та гордості. Значимість емоційної складової у процесі адаптації до школи постає важливим питанням, у ракурсі віськовий подій, адже існування об'єктивно загрозливих факторів для дитини є приводом для триводності, стресу та інших емоційних реакцій. Низка сучасних учених стверджують, що на фоні стресових подій у дітей знижується мотивація до навчання, порушується здатність концентрувати увагу та навчатися. У деяких дітей інтерес до навчання може зникнути повністю. Емоційна нестабільність дуже часто проявляється у дітей через дратівливість, плаксивість та проблеми із самоконтролем.

2. У результаті емпіричного дослідження виявлено, що у 69,5% учнів спостерігається високий рівень функціональної готовності, які демонструють сформованість когнітивних процесів, довільної діяльності, мотивації та необхідних навчальних навичок. Середній рівень готовності мають 29% дітей, які потребують уваги до розвитку дрібної моторики, просторового сприйняття та стійкості уваги. Низький рівень готовності зафіксовано у 1,5% дітей, для яких необхідна комплексна діагностика і корекційна робота. Рівень шкільної адаптації високий рівень - у 66,7% учнів, які мають позитивне ставлення до школи,

сформовану мотивацію, у 30,3% дітей - середній, які потребують підтримки у формуванні мотивації та покращенні соціальної взаємодії та 3% мають низький рівень адаптації, мають труднощі у соціально-емоційному аспекті та негативне ставлення до навчання. Дослідження емоційного стану та провідних установок показав, що у 74% дітей домінує позитивний емоційний фон, відкритість до спілкування, конструктивні емоції та товариськість. Водночас у 26% учнів зафіксовано негативний стан, зокрема, у 8,7% — через індивідуальні особливості (сором'язливість, інтровертованість), які не потребують корекції, у 13% — через тривожність і замкненість, що потребує додаткової діагностики і психологічної підтримки, а у 4,3% — через агресивні або протестні тенденції, які вимагають індивідуального підходу та корекційної роботи.

3. Проаналізувавши результати емпіричного дослідження виявлено вплив емоційного стану молодшого школяра та його провідних установок на успішність адаптації до шкільного навчання. Так, виявлено, що у молодших школярів з високим рівнем адаптації до школи, у 63,1% спостерігаються позитивний емоційний стан та провідні установки, що свідчить про роль емоційного фактору у шкільній адаптації та налагодження емоційного стану для успішного виконання ролі школяра. І навпаки, у школярів, які проявляють низький рівень адаптації (18,3%)— спостерігається переважання негативних емоційних установок та загального негативного емоційного стану, що перешкоджає адаптації до шкільного навчання та засвоєння ролі школяра, з провідними мотивами та установками. Тож, гіпотеза дослідження є істинною - діти, які переживають травматичні події війни, мають тенденцію до негативних емоційних станів мають більш виражені труднощі в процесі адаптації до шкільного навчання, що проявляється в емоційних і поведінкових порушеннях, а також у труднощах соціальної інтеграції.

Список використаних джерел

1. Аносов І. П., Аносова Д. І. Психолого-педагогічні чинники попередження та подолання шкільної дезадаптації молодших школярів *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2016. Т. 48. С. 110-116.
2. Бондаренко В. Проблеми соціальної адаптації молодших школярів в умовах воєнного часу. *Вересень*. 2022. Т. 2. №. 93. С. 12-14.
3. Бугера Ю. Ю. Залежність процесу соціалізації розумово відсталих молодших школярів від особливостей сформованості уваги. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2010. №. 14. С. 15-22.
4. Бутузова Л. П., Хилевич М. А. Врахування вікових психологічних особливостей молодших школярів в освітніх системах різних країн *Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan*. 2022. Pp. 446-455.
5. Василенко О. Аналіз стану адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання у вітчизняних загальноосвітніх закладах. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2008. №. 18. С. 60-70.
6. Віщак О. О. Можливості забезпечення адаптації першокласника у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. – 2016. №. 133. С. 27-30.
7. Гандзілевська Г. Б. Соціалізація обдарованих молодших школярів через самореалізацію в учнівському колективі (Socialization of gifted junior pupils through self-realization in the student team). *Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка"*. 2011. №. Вип. 17. С. 49-56.

8. Гармаш Л. С. Психофізіологічне забезпечення адаптації до навчання молодших школярів із зони безумовного відселення : дис. га здобуття канд псих. наук. К., 2002. 208 с.

9. Гнатюк О. В. Проблема адаптації та адаптаційних розладів у здобувачів початкової освіти в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми психології навчання в сучасній соціокультурній ситуації*. 2022. С. 30-34.

10. Гнатюк О. В. Психологічні особливості організації навчання молодших школярів в умовах воєнного стану. *Нова українська школа: психологічні проблеми*. 2022. Т. 7. С. 7-11.

11. Гнатюк О. В., Чекстере О. Ю. Особливості навчання та адаптації здобувачів освіти в умовах війни. *The 9 th International scientific and practical conference "Innovative development of science, technology and education"*. 2024. Canada.. 665 p. С. 377-378.

12. Гозак, С. В., Даниленко, Т. М., Єлізарова, О. Т., Станкевич, Т. В., Парац, О. М. Особливості психологічної адаптації школярів під впливом різних форматів навчання під час війни. *Актуальні проблеми громадського здоров'я: XIII Міжнародна науково-практична конференція "Освіта і здоров'я" (Суми, 16-17 травня 2023 р.)*: зб. наук. праць, Суми, 2023. С.36-40.

13. Гончарова Н. М. Особливості психологічного клімату учнівського колективу молодших школярів. *Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова]. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2018. №. 7. С. 18-22.

14. Гончарук І. Створення вчителем комфортних умов для адаптації першокласників до навчання у школі. *Початкова школа*. 2013. № 7. С. 42-44

15. Грибоедова Т. О. Аналіз проблеми соціальної адаптації молодших школярів до самостійного життя в умовах загальноосвітніх шкіл-інтернатів *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки*. 2017. №. 80 (1). С. 225-229.

16. Грибоєдова Т. О. Особливості соціальної адаптації до самостійного життя молодших школярів в умовах загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. – 2018. №. 1. С. 60-70.

17. Гузь Н. В., Гузь В. В. Особливості адаптації молодших школярів до навчання в середній ланці: психолого-педагогічний супровід. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2012. – №. 8. С. 15-19.

18. Дзюбенко О.А. Соціально-психологічні умови адаптації молодших підлітків при переході до основної школи. *Вісник післядипломної освіти*. 2011. №. 5. С. 229-236.

19. Дмитрієва, О.А. Психологічні аспекти адаптації учнів у процесі навчання//Шкільному психологу. Усе для роботи. - 2009. - №12. - С. 16-19.

20. Журавльова Л. С. Соціальна адаптація молодших школярів із особливостями психофізичного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки: зб. наук. пр.* 2015. Т. 2. №. 5. С. 109-117.

21. Заєць Т. Психолого-педагогічні умови успішної адаптації першокласників до навчання у НУШ. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. №. 138. С. 109-112.

22. Каут Н. М. Особистісна адаптованість молодших школярів *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*. 2012. №. 17.

23. Кирилів В. О. Реалізація принципу розвивального навчання у досвіді роботи вчителів початкової школи. *Пед. Науки: зб. Наук. Пр. / Херсон. Держ. Унт.* Херсон : ХДУ, 2013. Вип. 63. С. 123-127.

24. Коваль Г. До проблеми адаптації обдарованих дітей молодшого шкільного віку до навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. С. 201-207.

25. Колісник Л. О. И др. Стрес-реакції, травма та пост-травматичне зростання школярів в умовах війни Росії проти України. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*,(57). 2022. Т. 1. С. 81-98.

26. Кондратенко В.С., Губа Н.О. Вплив рівня конфліктності на процес соціально-психологічної адаптації молодших школярів. *Молодий вчений*. 2016. №. 5. С. 564-568.

27. Коробко Л.І., Коробко О.І. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. К. : Летра ЛТД, 2006. 416 с.

28. Костіков В.О. Переваги арт-терапії як засобу адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов навчально-виховного процесу. *Молодий вчений*. 2015 р., травень. № 5 (20), частина 3. С. 104-107.

29. Кочерга О. Психофізіологічний розвиток дитини перед школою. *Початкова школа*. 2012. № 1. С. 45-48.

30. Константинова К.Б. Вплив дитячої травми на образ “Я” особистості раннього дорослого віку . *Тези 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 14 травня – 23 травня 2024 р.)*. Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2024. Т. 2. С. 221–223.

31. Кривчикова О. Психомоторний стан як фактор адаптації учнів початкових класів до умов навчання в школі. *Psychology science, people and the latest technologies*, 2008. №2. С. 162-164.

32. Крупник Г.А. Особливості психологічного супроводу адаптації першокласників до навчального процесу. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 2 (46). С. 251-257.

33. Літвінова О. В., Коваленко Н. С. Дослідження специфіки страхів молодших школярів як результат пережитих бойових дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. – №. 1 (2). С. 89-94.

34. Максим О. В. Програма адаптації дітей з порушеннями саморегуляції до соціокультурного середовища. *Молодий вчений*. 2014. №. 5 (2). С. 131-135.

35. Максим О. В., Рябовол Т. А. Методи розвитку емпатії молодших школярів із труднощами пристосування до соціального середовища. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. 18. №. 11. С. 79-90.

36. Максим О. В., Рябовол Т. А. Психологічні механізми адаптації дезадаптованих молодших школярів. *Молодий вчений*. 2013. №. 1 (01). С. 82-89.

37. Мішкулинець О.О. Діагностичне дослідження чинників адаптації молодших школярів до навчання в середній школі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. №. 14 (4). С. 150-159.

38. Мороз О. Концептуальні умови реалізації принципів наступності в соціалізації дошкільників і молодших школярів. *Нова педагогічна думка*. 2013. №. 2. С. 112-116.

39. Москвяк Н. В. Особливості психоемоційного стану та розумова працездатність молодших школярів. *Довкілля та здоров'я*. 2013. №. 2 (65). С. 46-49.

40. Обухівська А.Г. Психологічний супровід інклюзивної освіти. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.

41. Павелків Р. В. Формування та розвиток здатності до моральної рефлексії в процесі активного соціально-психологічного навчання молодших школярів. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. №. 8. С. 5-10.

42. Паненко О. А. Особливості соціально-психологічної адаптації дітей до школи. *The 3 rd International scientific and practical conference "Modern problems of science, education and society" (May 22-24, 2023) SPC "Sci-conf. com. ua", Kyiv, Ukraine*. 2023. С. 835-837.

43. Панчук Г.В. Фізичне виховання як фактор підвищення ефективності адаптації молодших школярів до навчання в середній школі *Вісник Запорізького національного університету. Фізичне виховання та спорт*. 2012. №. 3. С. 69-76.

44. Пехарева А.С., Осика Ю.Ю. Особливості адаптації молодших школярів з особливими освітніми потребами різних категорій до навчання у школі. *The 6th International scientific and practical conference “Modern directions of scientific research development” (November 24-26, 2021) BoScience Publisher, Chicago, USA. 2021. С. 554-557.*

45. Прокоф'єва О. О., Аносова Д. І. Соціально-психологічна адаптація молодших школярів до навчання у середній школі засобами арт-терапії. *Молодий вчений*. 2016. Т. 12. №. 39. С. 268-272.

46. Пророк Н.В., Чекстере О.Ю., Гнатюк О.В. Особливості соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану. *Журнал сучасної психології*. 2023. Т. 2. С. 29-31.

47. Ревасевич І. С. Психологічна структура і динаміка особистісної адаптованості учнів загальноосвітніх шкіл: автореф. дис. на здобуття канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І. С. Ревасевич. – Івано-Франківськ, 2007. – 97 с

48. Рябовол Т. А. Соціально-психологічні чинники розвитку емпатії у молодших школярів загальноосвітніх навчальних закладів. *Молодий вчений*. 2014. №. 3 (06). С. 97-100.

49. Синюк В.Ю., Синюк В.Ю. Виклики соціально-психологічної адаптації молодших школярів із проблемами мовлення в умовах війни на території України. *The 2nd International scientific and practical conference “Innovations in education: prospects and challenges of today” (January 16-19, 2024) Sofia, Bulgaria. International Science Group. 2024. 389 p.*

50. Столярчук О. А., Сергєєнкова О. П. Проблема адаптації сучасних підлітків до умов шкільного навчання. *Габітус*. 2023. №. 48. С. 92-98.

51. Татьянчиков А. О. Особливості розумових операцій у зв'язку з адаптацією підлітків до навчання в основній школі. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди. Психологія*. 2013. №. 45 (1). С. 235-242.

52. Терпан В. В. Особливості формування ціннісних орієнтацій молодших школярів в процесі первинної соціалізації. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2014. №. 8. С.115-119.

53. Ужченко І.Ю. Чинники порушення цілепокладання в навчальній діяльності в молодших школярів із затримкою психічного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 23. С. 246–248.

54. Фролова Л. Б. Вивчення специфіки впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2017. №. 3 (3). С. 175-182.

55. Фролова Л. Б. Корекція дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. №. 4. С. 223-227.

56. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості: наук. збірник. Тернопіль: Економічна думка, 2000. С.196-199.

57. Фурман А.В. Як допомогти учням долати дезадаптованість до школи. *Рад. школа*. 1991. № 5. С.25-32.

58. Чекстере О. Ю., Гнатюк О. В. Особливості навчання та адаптації здобувачів освіти в умовах війни. *Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. Perfect Publishing*, 2024. – С. 377-388.

59. Шпак С. Г. Особливості виникнення стресу у молодших школярів в процесі адаптації. *Психологія: реальність і перспективи*. 2014. №. 3. С. 166-170.

60. Яколицина Л.М., Ходаночич Е.В. Особливості комунікативних процесів молодших школярів з розладами аутистичного спектра. *Formation of Competencies of Gifted Individuals in the System of Extracurricular and Higher Education*. №. 1. С. 450-457.